

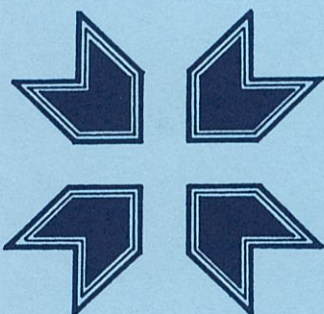
**RAHVASTIKU-UURINGUD
POPULATION STUDIES**

...

**EESTI RAHVASTIKU VANANEMISE
PõHIJONED**

Kalev Katus

RU Seeria B No 27

**EESTI KÕRGKOOIIDEVAHELINE
DEMOURINGUTE KESKUS**

**ESTONIAN INTERUNIVERSITY
POPULATION RESEARCH CENTRE**

**EESTI RAHVASTIKU VANANEMISE
PÕHIJÕONED**

Kalev Katus

RU Seeria B No 27

Tallinn 1995

(C) Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus
Estonian Interuniversity Population Research Centre

ISBN 9985-820-28-2

Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus
Estonian Interuniversity Population Research Centre
Postkast 3012, Tallinn EE0090, Eesti

Käesolev kogumik on autorikaitse objekt. Paljundusõiguse valdaja eelneva kirjaliku nõusolekuta on keelatud seda väljaannet või selle mistahes osa reprodutseerida, avaldada või jätta avaldamiseks infovõrgus, ümber kirjutada mistahes viisil või vahendiga elektrooniliselt, mehhaniliselt, fotokopeerimise, salvestamise või muul teel.

Alljärgneva ülevaate eesmärgiks on välja tuua rahvastiku vananemise üldtrend Eestis koos peamiste erijoonte äranäitamisega Euroopa kontekstis, fikseerida tähtsamad Eesti rahvastiku vananemise ajaraamid ning kajastada demograafilist heterogeensust, mis Eesti vananemisprotsessi kulgu iseloomustab. Käsitlus lahkab vananemisega seotud protsesse rahvastiku tasandil, pöördumata indiviidi vananemise problemaatika juurde.

Töö toetub oma põhiosas rahvastiku vananemise üldnäitajatele, mis on arvutatud üheksa Eesti territooriumil läbiviidud rahvaloenduse andmetel: esimene Eesti ala hõlmanud loendus toimus 1881 aastal, järgnes üks sajandivahetusel (1897) ning kolm kahe maailmasõja vahel (1922, 1934 ja 1941). Sõjajärgsel nõukogude perioodil on rahvaloendusi olnud neli (1959, 1979, 1979 ja 1989). Samade üldnäitajate abil on täiendavalt esitatud rahvastiku vananemise tulevikujooned aastani 2030 rahvastikuproгноosi andmetele toetudes.

Arvutused on teostatud korrastatud ja võrreldavuse tagamise eesmärgil osaliselt ümberarvutatud loendusandmetel, millised sisalduvad Eesti Rahvastiku Andmepangas nagu ka tarvitatud rahvastikuproгноosi tulemused. Nimetatud Andmepank on Eesti Kõrgkoolidevahelise Demouuringute Keskuse poolt süstemaatiliselt arendatav keskne informatsiooniallikas Eesti rahvastikuarengu kohta.

Käesolev töö on valminud Eesti Teadusfondi toetusel, grant 911.

Sajandi väldanud intensiivne rahvastiku vananemine on jõudnud sellisesse arenguetappi, kus protsessile hakatakse osutama kasvavat rahvusvahelist tähelepanu. Täiesti mõistetav on rahvastiku vananemise käsitlemine ühe olulisema demograafilise protsessina arenenud maade puhul. Eriti seetõttu, et rahvastiku vananemine toob endaga kaasa märkimisväärsed muutused riikide sotsiaalmajanduslikus ja poliitilises elukorralduses. Rahvastiku vananemisega seonduvate ühiskonnamuutuste teadvustamine väljendub muuhulgas uue riigikorraldusliku tegevussuuna, vananemispoliitika, kujundamises ning asjakohase rahvusvahelise koostöö hoogsas arendamises. Euroopa Rahvastikukonverents Genfis 1993 käsitles rahvastiku vananemist ühena viiest peamisest rahvastikuprobleemist, mis demograafiliselt arenenud riike ühendades eeldab ühiseid teadusuuringuid ja koordineeritud poliitikat selles vallas [European...pp.48-49].

Ettevalmistused ÜRO Rahvastikukonverentsiks Kairos tõid küllaltki selgelt esile tõsiasja, et paljude käesoleva aja vastandliku trendiga rahvastikuprotsesside ja sellest tulenevate vastandlike probleemide kõrval arenenud ja arengumaade vahel, on rahvastiku vananemine kõiki rahvaid liitvaks nähtuseks. Teiste hulges on sellele tõigale pööranud tähelepanu ka UNFPA esinaine [Sadik 1992]. Rahvastiku vananemine toimub eri maailma paigus küll erineva intensiivsusega, kuid seab üsna sarnaseid probleeme kõigi rahvaste ette. Sellises rahvusvahelises tähenduses on rahvastiku vananemine üks olulisemaid käesolevat, 20. sajandit järgmise aastasajaga ühendav protsess: rahvastiku vananemise poolt ühiskonna ette seatud sotsiaalse elukorralduse muutmine jääb kogu maailma ulatuses peamiselt 21. sajandisse, põhjus ise pärineb aga käesolevast sajandist. Sellisena on rahvastiku vananemine ühiskonnajuhtide perspektiivitunnetuse hea proovikivi.

Mis on rahvastiku vananemine? Seda protsessi on määratletud kõige sagedamini teatud kvantitatiivse näitaja või näitajate ajatrendi kaudu. Peamiselt on kasutatud vanurite, eelkõige 60+ või 65+ vanusrühma suhtarvu (60+ rühma eelistatakse nende riikide puhul, kus pensioniiga on määratud vanusega 60 eluaastat) kogu rahvastikus. Rahvastiku vananemine väljendub siis vanurite suhtarvu intensiivses kasvus ajalooliselt ühiskonnale seni mittekogetud kõrgele tasemele, samuti ka vanurite absoluutarvu kiires tõus. Teiseks peamiseks, siiski mõnevõrra harvemini kasutatud vananemise üldnäitajaks on rahvastiku (ja tema teatud vanusrühmade) keskmise vanus (tavaliselt mediaanvanus), täpsemini selle tõus.

Need kaks vananemise üldnäitajat nagu paljud teisedki põhinevad tavapärasel arusaamisel, et vanuriiga algab sünnimomendist teatud arvu aastate möödumisel. Vanuriea alguse ümber on väga palju ja jätkuvalt polemiseeritud; arvatavalt ei lõpe need vaidlused kunagi, sest ühiskonna arengu käigus vanuriiga paistab muutuvat. Seetõttu on ülaltooduga võrreldes rahvastiku vananemise alternatiivkäsitlemise ja vastavate arvnäitajate aluseks pakutud mingi kindlapiirilise surmamomendile eelneva ajaperioodi väljatoomist inimese elus [Jackson 1980; Ryder 1975; Siegel 1980]. Sel juhul saab vanuriea algust määrata fikseeritud keskmise eluaastate arvuga, mis jääb teatud vanusest alates surmahetkeni elada. Pakutud on näiteks perioodi 10 või 15 eluaastat. Rahvastiku vananemist saab niisuguse käsitlemise juures mõõta keskmise vanuriea alguse tõusuga.

Veelgi kaugeleulatuvamalt on koguni polemiseeritud kronoloogilise vanuse kasutamisevõimaluse üle vananemisprotsessi käsitlemisel. Selliste tähtsate omaduste nagu lihtsus ja võrreldavus kõrval määrab kronoloogiline vanus ka indiviidi kuuluvuse kindlasse sünnikohorti ning sellekaudu fikseerib sotsiaalsed keskkonnad, mille individ oma elutsükli läbib. Niisugustele kronoloogilise vanuse äärmiselt tugevatele omadustele vaaatamata, ei kulge vananemine siiski ainult kronoloogilises ajas, konkreetse indiviidi bioloogiline ja sotsiaalne vananemine ei ole kaugeltki nii ühtlane kui aja kulgemine. Nii näiteks määratlevad Maddox ja Wiley vananemise kolmikprotsessina, mis seisneb bioloogilises elulemisvõime languses, psühholoogilises adapteerumisvõime vähenemises ning sotsiaalse võime kahanemises täita erinevaid ühiskonnarolle [Maddox, Wiley 1976]. Niisuguse laia käsitluse korral nõrgenevad mõnevõrra kronoloogilise vanuse ainukasutamise põhjendused rahvastiku vananemise määratlemisel, ometi on teistel alustel protsessi iseloomustavaid üldnäitajaid enam kui keeruline konstrueerida.

Rahvastiku vananemisele pühendatud demograafilistes uuringutes on peamine rõhk tavapäraselt asetatud pigem kvantitatiivsele, kolme-nelja kronoloogilise vanuse kontseptsioonile põhineva üldnäitaja kaudu antud määratlusele ja rea erinäitajate abil protsessi kirjeldavale lähenemisele. [Fratczak 1993; Lindgren 1990; Rowland 1991; Stolnitz 1992; Stolnitz 1994; Vukovich 1991; Velkoff, Kinsella 1993; Warnes 1993 jpt]. Rahvusvaheliste uurimisprojektide puhul on sedaviisi tagatud võrreldavus, millist asjaolu sotsiaalteadustes ei saa kuidagi alahinnata. Samaaegselt ei lähe rahvastiku vananemise asjalike käsitluste puhul arvutuslikult lihtsa ning kergestimõistetava näitajasüsteemi kasutamisel vananemisprotsessi sisu mitte kaduma.

Demograafilises kontekstis on vananemine mitmetahuline protsess, mis viib rahvastiku vanusjaotuse kooskõlla modernsele rahvastikutaaste tüübile iseloomuliku uue tasakaaluga. Võib vist isegi väita, et teatud mõttes tõi demograafiline üleminek otsemõjuna ühiskonnakorraldusse vähem muutusi, kui üleminekuga kaasnenud rahvastiku vananemine. Vananemise käigus teiseneb juba ühiskond tervikuna, pealegi on see muutus pöördumatu. Tekib selgepiiriline tarvidus niisuguse demograafilise poliitika järele, mis vastavalt vananemisprotsessi kulgemisele kohandaks erinevaid ühiskonnaelu tahke uuele rahvastikuolukorrale. Mayers eristab sedalaadi, nn rahvastikuarengule reageerivat demograafilist poliitikat (population-responsive policies) rahvastikuarengut mõjustavast poliitikast (population influencing policies) [Myers 1994]. Rahvastiku vananemine, omades ühiskonnarengu ja koguni teiste demograafiliste protsessidega võrreldes suuremat inertsust, toob esimesena nimetatud demopoliitika mõnevõrra uuelaadse osapoole eriti selgelt esile.

Teaduskirjanduses kajastuvat üldistades võib ilmselt väita, et ühiskonna adapteerumine modernsele rahvastikutaastele kohase rahvastiku vanusjaotusega tundub kulgevat küllaltki vaevaliselt. Mõned eluvaldkonnad ei ole küll otseselt rahvastiku vananemise liigsuure pressii all, kuid paraku tuleb sagedamini tunnistada vastupidist olukorda. Ka väga mahukas osa rahvastiku vananemist käsitlevast teaduskirjandusest on pühendatud just mitmekülgsetele sotsiaalsetele probleemidele, mis selle protsessiga kaasnevad [vt näiteks Binstock, George 1990; Matras 1990; Siegel 1993; Stolnitz 1994 jpt].

Rahvastiku vananemiskäsitluste küllalt levinud rõhuasetus sotsiaalsetele probleemidele, mis protsessi arenguga kipuvad teravnema või hoopis uute vastuoludena ühiskonda

sündima, ei saa muidugi olla aluseks vananemisprotsessile miskitpidi negatiivse hinnangu andmiseks. Ühelt poolt, objektiivsele arengule pole lihtsalt mõtet kaasaja subjektiivset hinnangut külge kleepida. Teisalt, Frank Notenstein'i tsiteerides *"...vaadates asjale tervikuna pole "vananemisprobleem" üldsegi mitte probleem. See on hoopis pessimistlik vaatenurk tsivilisatsiooni suurimale triumfile"* [Notenstein 1954]. Ühinedes selle hinnanguga tuleb nentida, et rahvastiku vananemisest kui probleemist kõneldes tuuakse pigem esile ühiskonna ebapiisav kohanemisvõime uue rahvastikusituatsiooniga, või mis hoopis halvem, tõrked loobumisel omaaegsest vaatenurgast, mille kohaselt inimene on pelgalt vahendiks, nõ konkreetset ülesannet täitvaks kruvikeseks masinavärgis, mitte sotsiaalarengu ainuesmärgiks.

Iseasi on selline olukord, kus külgnevate sünnipõlvkondade arvukuse suure erisuse tõttu leiab teatud ajavahemikul aset rahvastiku liigvananemine. Klassikaliselt on sedalaadi protsessi põhjuseks sündimuse tuntav vähenemine teatud perioodil allapoole taastetasandit või vastupidi, silmapaistev baby-boom. Regionaalselt on liigvananemise tavapäraseks peapõhjuseks aastakümneid vältav pidev noorte äravool. Liigvananemise käsitlemisel võivad ka hinnangulised aspektid olla asjakohased. Samuti võib rääkida rahvastiku vananemisest hinnangulises kontekstis, kui tegemist on vananemisprotsessi liigsuure soolise ebaühtluse ja teiste sedalaadi mitteparatamatute väljendusvormidega. Niisuguseid rahvastiku vananemise üldtrendi hälbivaid väljendusi saab teataval määral suunata ning võimalikke negatiivseid mõjusid pehmendada vastavasisulise demopoliitika (rahvastikuarengut mõjustava poliitika) läbiviimisega, kuigi selleks peab olema rahvastikupoliitika plaanitud ligikaudu kolme põlvkonna pikkuse ajavahemiku, st ca 75-80 aasta peale ette.

Täna üsna mahukaks paisunud rahvastiku vananemisele pühendatud teaduskirjanduse taustal esitas tähelepanuvääriva üldistava vananemisprotsessi käsitluse Peter Laslett IUSSP Montreali konverentsi ettekandes [Laslett 1993]. Laslett toob rahvastiku vananemise tähtsaima tunnuseks esile uue, nn kolmanda elufaasi kujunemise põlvkonna elutsükli. Kolmandasse elufaasi jõudnud rahvastikuosa, ületanud oma osakaalu poolest kogu elanikkonnas teatud kriitilise piiri, etendab edaspidi tähtsat kui mitte otsustavat rolli ühiskonnaarengu tulevikusuundade kujunemises. Laslett kasutab rahvastiku vananemise ja põlvkonna kolmanda elufaasi kujunemise väljatoomiseks kahte kvantitatiivset üldnäitajat: vanurite osatähtsust täiskasvanute hulgas (vanusrühma 60+ suhe vanusrühma 25+) ja elulejate arvu vanuses 70 täiskasvanute põlvkonnast, st nende hulgast, kes on elanud vanuseni 25 aastat (170 ja 125 suhe).

Kolmandas elufaasis oleva rahvastikuosa kujunemine toetub tõsiasjale, et demograafilise ülemineku järgselt ületab vanurite piiri juba enamikus sünnikohordist, seda siis esmakordselt inimekonna ajaloos. Selline olukord pakub täielikku kontrasti demograafilise ülemineku eelsele, aastatuhandeid väldanud olukorrale, mil inimese elutsükkel katkes reeglina enne vanuriteani jõudmist; vaid väike, kuigi sageli elujõuline osa sünnikohordist ületas vanurite piiri. Nii oli kolmanda elufaasi künniseni jõudnud rahvastikuosa sedavõrd väikesearvuline, et selle elufaasi eripära ei kujunenudki välja, kolmandat elufaasi kui spetsiifilist perioodi põlvkonna elutsükli tol ajal polnud. Kõik see kujuneb alles rahvastiku vananemise toimet. Rahvastikuteadlased on juhtinud tähelepanu veel teiselegi öelduga seonduvale asjaolule, nimelt demograafilise ülemineku käigus asetleidvale sünnipõlvkonna bioloogilis-sotsiaalse valiku olulisele

teisenemisele elutsikli algusaastatel, mis on otsustavalt muutnud eakamate vanusrühmade koosseisu [Olshansky, Carnes 1993].

Laslett'i järgi sõltub ühiskonna edasine areng tervikuna paljuski sellest, kuivõrd edukalt suudetakse kolmandasse elufaasi jõudnud rahvastikuosa integreerida ühiskonnaellu. Tuleb tähele panna, et aastatuhandete vältel omaseks saanud mallide kohaselt on tavapärane pigem püüd korraldada selle rahvastikuosa "*teenitud vanaduspõlv*" kui ettevõtmised sellele eärühmale eriomaste funktsioonide väljaarenemisvõimaluste loomiseks. Aktiivsest ühiskonnaelust väljajätuna muutub kolmandasse elufaasi jõudnud rahvastikuosa ühiskonnale ülisuureks koormaks, eelkõige majanduslikus mõttes. Laslett'i mõttekäike edasi arendades, võib sellisel juhul suure tõenäosusega kahtluse alla panna tänaseks saavutatud elustandardi säilimisvõimaluse. Halvimal juhul võivad koguni tekkida pidevvastuolud nn täisealiste põlvkonna ja kolmanda elufaasi põlvkonna vahel.

Vananemist analüüsivates käsitlustes puutuvad sageli kokku individuaalse vananemise ja rahvastiku vananemise probleemid. Kuigi enamikus vananemist üldisemas kontekstis käsitlevates töödes on rõhutatud rahvastiku vananemise põhimõttelist erinevust võrreldes indiviidi vananemisega, on asjakohane tõdemus väärt veelkordset tähelepanujuhtimist. Indiviidi vananemine on pöördumatu, koos aja ühesuunalise liikumisega pidevalt kulgev protsess. Iga vastsündinu läbib selle tee; kui just mitte enneaegne surm, jõuab iga beebi teatud aja möödudes paratamatult raugaikka. Üksikindiviidide rutiinselt korduv vananemine on inimühiskonnale iseloomulik selle tekkimisest peale, teadaolevalt pole ajaloo kestel põhimõttelisi muutusi individuaalse vananemisprotsessi kulgemises aset leidnud.

Individuaalse vananemise kaudu läbib inimene järjestikused elufaasid, millest igaühel on oma kordumatu eripära ja tähendus inimese elus. Elufaaside vaheldumine on määratud aja pöördumatu liikumisega ja on seetõttu samuti ühesuunaline protsess. Teatud elufaasist alates käivitab vananemine organismi elujõu degredatsioon, mis lõpeb indiviidi surmaga. Niisiis on iga üksikindiviid paratamatult surelik, kuid järjestikuliste elufaaside vaheldumine teeb inimese mitmekülgsemaks ja sellevõrra täiuslikumaks kui mistahes üksikut elufaasi pidevalt elav surematu indiviid saaks olla.

Rahvastiku vananemine on individuaalse vananemisega võrreldes hoopis teistlaadi protsess. Esiteks on rahvastiku vananemine demograafilise ülemineku kaasprotsessina kordumatu nähtus, mis just kaasajal asetleidvana on ajaloos esmakordne ning tundmatu rahvastikuarengule varasemate aastatuhandete jooksul. Niisiis võib rahvastiku vananemist küll käsitleda demograafilise arengu teatud staadiumina, kuid hoopis teises tähenduses kui individuaalse vananemise korral. Teiseks, rahvastiku vananemine ei too kaasa rahvastiku eluvõime miskipidist alanemist, mida iseloomustab indiviidi vananemine. Vana rahvastik pole arengustaadium, kus toimub rahva elutahte ja jõuvarude vähenemine või muuviisiline degredatsioon. See on uuele taastetüübile vastav rahvastiku eriline vanusjaotus, mis paljuski pakub ühiskonnaarenguks uusi võimalusi ja mitmekesisust. Kuivõrd rahvastiku vananemine on demograafilise arengu märkimisväärse progressi tagajärg, on pigem tegemist rahvastiku elujõu tugevnemisega. Kolmandaks, rahvastiku vananemise kitsama kvantitatiivse käsitluse puhul ei saa seda individuaalse vananemisega kõrvutades ka mitte pöördumatuks protsessiks arvata. Rahvastikus võib vananemisele järgneda noorenemine, need

teineteisele vastupidised protsessid on teatud piirides alati rahvastikutaastel vaheldunud.

Alljärgnev käsitlus Eesti demograafilisest arengust lahkab probleeme rahvastiku vananemise tasandil pöördumata kordagi individuaalse vananemise teemadele. Samas tuleb tõdeda, et võimalus toetuda niisugustele Eesti-kesksetele uurimustele oleks kaheldamatult tarvilik ning aitaks kindlasti paremini fokuseerida rahvastiku vananemise erinevaid külgi. Paraku tuleb tõdeda gerontoloogiliste uurimuste puudumist, mis annaksid just Eesti rahvastikku iseloomustavast individuaalsest vananemisprotsessist vähegi representatiivse ülevaate.

Samuti pole alljärgneva käsitluse eesmärgiks rahvastiku vananemise tagajärgede ega nende teede lahkamine, kuidas ühiskond uue rahvastiku taastetüübile vastava vanusjaotusega kohaneb. Need olulised probleemid leiavad valgustamist järgnevates teemakohastes käsitlustes, kus mitmest erinevast aspektist on vaatluse all Eesti rahvastiku eaka osa elukorraldus, vanurite absoluutsed kui ka nooremate eärühmadega võrreldavad suhterisused ühiskondlike võimaluste ja tingimuste osas. Alljärgneva ülevaate eesmärgiks on välja tuua rahvastiku vananemise üldtrendid Eestis, vananemisprotsessi peamised erijooned demograafiliselt võrreldavate maade taustal ning tähtsamad Eesti rahvastiku vananemise ajaraamid.

1. RAHVASTIKU VANANEMISE ALUSPROTSESSID

Rahvastiku vananemine väljendub tema vanuskoostise kindlasuunalistes muutustes. Teatavasti ei kujuta rahvastiku vanusjaotuse teisenemine endast iseseisvat rahvastikuprotsessi, sest vanuskoostise määravad ära sündimus- ja suremusareng, avatud rahvastiku korral ka välisränne. Muidugi tuleb rahvastiku vanusjaotuse kujunemisel arvestada demograafiliste protsesside toimega pikkade ajavahemike jooksul. Mida aeglasem on põlvkondade vaheldumine rahvastikutaastel, seda ulatuslikuma ajaperioodi vältel asetleidnud demograafiliste protsesside kulgu sisaldab endas rahvastiku vanusjaotus. Lühikeste ajavahemike käsitlemisel võib vanusstruktuur olla märgatavas ebakõlas hetke demograafilise seisundiga.

Mõistetavalt on rahvastiku vanusjaotus alati pidevas teisenemises, kuivõrd sündimus, suremus ja ränne ei püsi kunagi pikema ajavahemiku vältel täiesti stabiilsetena. Sedalaadi rahvastiku vanuskoostise pidevmuutused on teatud mõttes võnkelise iseloomuga ning muutuste aste on määratud demograafiliste protsesside võnkeamplituudiga. Niisiis on aastatuhandeid rahvastikutaaste ning sellele vastava rahvastiku vanusjaotuse pidevmuutusega kaasnenud vähemal või suuremal määral silmatorkav rahvastiku vananemis- ja noorenemisperiodide vaheldumine.

Samal ajal on demograafilisele arengule iseloomulik eriline periood, mil rahvastikuprotsesside iseloom ja intensiivsus muutub põhjanevalt. Vastavad muutused rahvastiku vanusjaotuses, võrreldes ülalpool kirjeldatud vananemis- ja noorenemisperiodide vaheldumisega, on samuti märkimisväärselt suured, oma toimelt ühesuunalised ja ühtlasi ka pöördumatud. Arusaadavalt on tegemist demograafilise üleminekuga, mille käigus vahetub rahvastiku taastetüüp tervikuna. Ühtlasi teiseb

traditsioonilisele rahvastikutaastele omane vanuspüramiid modernsele taastetüübile iseloomulikuks vanuspuuks. Seda ajaloos ainulaadset teisenemisprotsessi tuntaksegi demograafias rahvastiku vananemise all.

Demograafilise ülemineku vältel voolib nii sündimuse kui ka suremuse langus rahvastiku vanusjaotust. Suremuse vähenemine eakamates vanusrühmades kasvatab nende indiviidide arvu sünnipõlvkonnas, kes elavad vanurieani, põhjustades nn vananemise ülevolt. Sündimuse langus kahandab sünnikohordi suurust eelmiste kohortidega võrreldes, vähendades niimoodi nooremate vanusrühmade osatähtsust ja tuues kaasa nn vananemise altpoolt. Arvestada tuleb kindlasti asjaolu, et tavapäraselt toimivad suremus ja sündimus demograafilise ülemineku vältel asetleidva intensiivsuse languse jooksul märkimisväärselt iseseisvate, teineteisest vähe sõltuvate protsessidena. Seetõttu etendab suremuse ja sündimuse langustrendi iseloom ja ajastatus oamette tähtsat osa rahvastiku vananemise konkreetse kulgemises. Täiendava tegurina muudab protsessi komplitseeritumaks imiku- ja lastesuremuse langus ülemineku käigus, mis kasvatab nooremate eärühmade osatähtsust ning põhjustab muudel võrdsetel tingimustel hoopis rahvastiku noorenemist. Demograafiliste protsesside pideva ühesuunalise arengu korral, nagu iseloomulik demograafilisele üleminekule, omandab ka rahvastiku (esialgne) vanusjaotus teatud mõttes iseseisva tähenduse rahvastiku kasvu ja struktuuri kujundajana. Sellega seoses räägitakse demograafilisest potentsiaalst ehk rahvastiku momentumist [Keyfitz 1971].

Neid kolme ühe ja sama baasprotsessi, demograafilise ülemineku erivaid aspekte: sündimust, suremust ning rahvastiku (esialgset) vanusstruktuuri on vahel käsitletud vananemisprotsessi eraldi teguritena. Paar aastakümnet tagasi seostas Roland Pressat küllaltki ühemõtteliselt rahvastiku vananemise just sündimuse langusega eitades suremuse vähenemise nimetamisväärselt mõju vananemisprotsessile [Pressat 1961]. Mõneti kontekstist väljarebituna on Pressat seisukohta tsiteeritud nii väite pooldajate kui vastaste poolt, algatades niimoodi kummalisel määral tulised vaidlused, mille tulemusena on tänaseks kujunenud mahukas vastavasisuline teaduskirjandus. Üksteise võidu on püütud tõestada küll suremuse, küll sündimuse languse esmatähtsust rahvastiku vananemise algpõhjusena. Leidub selliseidki kirjatöid, kus diskussioon on kujunenud kaunis väärtusetuks teaduse seisukohalt. Ülevaatlikult on käsitletud kolme teguri rolli ja omavahelist sõltuvust vananemisprotsessi kujundajana Emil Valkovic [1989], eriti väärib märkimist kasvupotentsiaali kui iseseisva teguri põhjalikum väljatoomine tema poolt.

Rahvastiku vananemise kolme teguri eraldikäsitus on siiski mõistlik vaid lühemate ajaperioodide vaatlemisel. Piisavalt lühikeste ajavahemike jooksul saab anda, ja ajalooliselt on ka andnud igaüks neist kolmest vananemistegurist erineva panuse vananemisprotsessi konkreetse trendi. Põhjuslikust vaatenurgast ei ole aga sedalaadi eraldikäsitusel hoopiski mõtet. Rahvastiku vananemise alusprotsessiks on demograafiline üleminek, mis sündimuse, suremuse ja rändeprotsesside põhjaneva teisenemise kaudu muudab vastavalt, kuigi teatud ajanihkega ka rahvastiku vanusjaotust. Rahvastiku vananemise käsitus demograafilise ülemineku resultaatprotsessina on rahvastikuteaduses traditsiooniline lähenemisviis [Bourgeois-Pichat 1979; Warnes 1989, 1993; Myers 1990; Horiuchi 1988; Lindgren 1990 jt].

Demograafiline üleminek on teatavasti kõiki maid ja rahvaid iseloomustav üldine protsess, kuid selle ajastus ei lange erinevatel rahvastel kaugeltki mitte kokku. Samavõrra kulgeb ka rahvastiku vananemine ajas küllaltki ebasünkroonselt. Õeldule toetudes on olulise tähtsusega teada peamisi demograafilise ülemineku etappe, samuti ülemineku teisi olulisi erisusi käsitletava rahvastiku kohta. Alljärgnev Eesti rahvastiku ülemineku lühikäsitus teenib just seda eesmärki, tuues niimoodi välja rahvastiku vananemise alusprotsessid.

1.1. Eesti rahvastiku demograafilise ülemineku ajaraamid

Eesti kuulub nende Lääne- ja Põhja-Euroopa maade hulka, milliseid iseloomustab varajane demograafiline üleminek. Teatavasti hakkas juba 17.-18. sajandist alates levima Hajnali poolt tinglikult tõmmatud Peterburg-Trieste liinist lääne pool elavatel rahvastel nn Euroopa abiellumistüüp [Hajnal 1965], millist nähtust arvatakse demograafilise ülemineku varajase algusega põhjuslikult seotud olevat. Eesti jääb selle omalaadse ajaloolise fenomeni leviala idapiirile ja Euroopa abiellumistüübi kujunemist siin on võimalik jälgida peale Põhjasõja vapustusi 18. sajandi esimesest poolest alates [Palli 1988]. Uurimistulemused kinnitavad, et piir Eesti ja Venemaa vahel pole mitte ainult Euroopa abiellumistüübi leviku piiriks, vaid tähistab ka suurimat teadaolevat ajavahet demograafilise ülemineku alguse ajastuse osas Euroopa naaberriikide vahel. See ajavahe Eesti ja Vene naaberriikide vahel on ligikaudu pool sajandit [Katus 1994].

Demograafiline üleminek algas Eestis 19. sajandi keskpaiku. Kuigi suremuse ja sündimuse üldkordajad olid juba mitu kümnendit enne seda näidanud langustrendi, algab demograafiliste protsesside pidev intensiivsuse langus 1850-1860ndatel aastatel. Alates esimesest Eesti territooriumi hõlmanud kaasaegsest rahvaloendusest 1881 aastal, on võimalik jälgida sündimuse arengutrendi nn Princetoni indeksite abil [Coale, Treadway 1986]. Nende näitavude üheks eeliseks on muuhulgas võrreldavate andmete olemasolu enamiku Euroopa riikide kohta, mis ka käesolevas töös mõningal määral kasutamist leiab.

ÜLD- JA ABIELUSÜNDIMUSINDEKSID EESTIS RAHVALOENDUSAASTAD 1881-1959		
Loendusaasta	Üldsündimused	Abielusündimused
1881	0.3279	0.6278
1897	0.2924	0.5691
1922	0.1943	0.4079
1934	0.1642	0.3189
1959	0.1627	0.2392

Joonis 1.1. esitab üld- ja abielusündimused suhtväärtuste dünaamika loendusaastail 1881-1959 [Katus 1991]. Sündimus näitab Eestis pidevat, peaaegu lineaarset langustrendi kuni sündimuse kukkumiseni allapoole taastatavate 1920ndate aastate lõpus. Sündimusülemineku alguskriteeriumina on teatavasti kasutamist leidnud abielusündimuse 10 protsendiline vähenemine pideva langustrendi hakul. Üsna

tõenäoliselt, kuigi põhjalike uurimuste puudusel siiski oletuslikult konkreetsemate ajaraamade osas, on Eestis nimetatud künnis ületatud juba märgatavalt enne 1880ndaid aastaid. Enim tõenäoliselt võib perekonna piiramise algust Eestis dateerida 1850-1860ndate aastatega.

Sündimuse vähenemine käsitletava ajavahemiku jooksul on olnud ligikaudu kahekordne. 1930ndatel aastatel sündimuse pidev langustrend lõppes, rahvastiku keskmine sündimusintensiivsus stabiliseerus tasemel 1.9-2.0 summaarse sündimuskordaja järgi mõõdetuna. Nõnda kuulub Eesti nende rahvaste hulka, keda iseloomustab taasteniivoost madalam sündimus juba enne II maailmasõda. Ühtlasi võib niisuguse taseme saavutamist lugeda tinglikult sündimusülemineku lõppfaasiks.

Sündimusega võrreldes on suremusarengu kaudu mõneti raskem piiritleda demograafilise ülemineku ajastatust, kuna protsessi iseloomustavate sisuliste muutuste selgepiiriline avaldumine kvantitatiivsete näitavude tasandil leiab tavapäraselt aset veelgi pikema ajanihkega. Seetõttu algab demograafilisele üleminekule iseloomulik pidev suremuse langustrend justkui märkamatu, eriti selle ülemineku pioneerrahvaste juures. Olemasolevad andmed lubavad ometi väita, et suremusintensiivsuse pidev langus Eestis algas sündimuse langusega võrreldes enam-vähem samaaegselt, mitte märkimisväärselt varem nagu paljude teiste maade puhul tavaline, niisiis samuti eelmise sajandi keskpaiku.

Alates 1897 aasta rahvaloendusest on Eesti rahvastiku suremuse mõõtmisel kasutada elutabelite andmed loendusaastate kaupa [Katus, Puur 1991]. Joonis 1.2. esitab suhtväärtuste dünaamika keskmise sünnieluea ja keskmise eluea vanuses 5 aastat kohta ajavahemikul 1897-1959, tabel toob ära vastavad absoluutarvud. Andmetest selgub, et käsitletava perioodi raames saab tõdeda eluea pikenemist meestel 41.9 eluaastalt ja naistel 45.5 eluaastalt vastavate väärtusteni 64.3 ja 71.6 loendusaastaks 1959. Kõrvaldades loendusvaheliste perioodide erineva kestuse mõju, on võimalik näidata, et eluea kasvutempo on püsinud ajavahemiku 1897-1959 vältel võrreldaval, küllaltki ühtlasel tasemel. Meeste sünnieluea aastakeskmise juurdekasv ajavahemikul 1897-1922 oli 0.27 aastat, 1922-1934 0.44 aastat ja 1934-1959 samuti 0.44 aastat. Naiste vastavad näitajad olid 0.38, 0.39 ja 0.48 eluaastat. Samas on ilmne, et eelmise sajandi lõpul fikseeritud keskmine sünnieluiga kajastab suremuse sellist taset, mis eeldab loendusaasta suhtes juba mitme eelneva aastakümne jooksul väldanud suremuse langustrendi.

KESKMINE EELDATAV ELUIGA EESTIS RAHVALOENDUSAASTAD 1897-1959				
Loendus- aasta	Mehed		Naised	
	Sünni- eluiga	Eluiga vanuses 5 aastat	Sünni- eluiga	Eluiga vanuses 5 aastat
1897	41.87	52.96	45.50	55.40
1922	48.65	53.91	54.92	60.09
1934	53.13	56.15	59.60	62.11
1959	64.31	62.35	71.62	69.41

Kuigi keskmise eluea pikenemine jätkus peale II maailmasõda, eelkõige imikusuremuse languse arvel, olid endogeensed surmapõhjused kujunenud valdavaks juba sõjaeelsetel perioodil. Nõnda võib ka suremusarengu järgi demograafilist üleminekut Eestis piiritleda tinglikult ajavahemikku 1850-1940.

Demograafilise ülemineku ajaliste piiride kõrval on rahvastiku vananemise käsitlusel oluliseks ka arvukaima sünnipõlvkonna suuruse ning kujunemisaja määratlemine. Klassikalistest üldseostest on teada, et demograafilise ülemineku alguses, vaatamata sündimuse juba alanud langusele, aastakeskmise sündide arv mõne kümnendi jooksul veel ometi tõuseb, seda sünnitusealiste naiste arvu ja veel enam imiku- ja lastesuremuse languse najal. Hiljem toob süvenev sündimuse langus muidugi kaasa ka sündide absoluutarvu kahanemise. Kirjeldatud kahe etapi vaheldumisajal leiabki üldjuhul aset arvukaima sünnipõlvkonna ilmaletulek. Rahvastiku vananemise seisukohalt tähistab selle kohordi liikumine vanuriikka tavaliselt rahvastiku vananemise kiiret arengufaasi, mis hiljem asendub vananemisprotsessi hoopis evolutsioonilisema kulgemisega.

Asjakohane on meenutada, et enamiku demograafilise ülemineku pioneerrahvaste juures varjutab üleminekuaegse suurima sünnikohordi mõju rahvastiku vananemisprotsessi kulgemisele II maailmasõja järgne intensiivne ja pikaajaline baby-boom, mis tekitas sama suure või suuremgi kontrasti külgnevate põlvkondade arvukuse vahel. Eestis sõjajärgset baby-boomi aga ei toimunud, mistõttu üleminekuaegne arvukaim sünnikohort etendab märgatavalt olulisemat osa sinise rahvastiku vananemise üldtrendi kujundamisel võrreldes selle teguri tähendusega paljudes teistes maades.

AASTAKESKMINE SÜNDIDE ARV 9 EESTI MAAKONNAS LOENDUSAASTALE EELNENUD 5-AASTASTEL AJAVAHEMIKEL	
Ajavahemik	Aastakeskmise sündide arv
1877-1881	28,000
1892-1896	27,100
1918-1922	8,600
1929-1933	17,400

Administratiivpiiride mitmekordsed muutused Eesti alal lubavad vaid teatud tinglikkusega välja tuua Eesti rahvastiku sünnikohortide arvukuse dünaamika demograafilise ülemineku jooksul. Tabelis esitatud arvud kajastavad andmeid 9 eesti maakonna kohta, mis ei hõlma küll tänapäevast, ammuigi siis mitte sõjaeelset Eesti territooriumi tervikuna, kuid võimaldavad sünnikohortide suurusi see-eest ajas omavahel võrrelda. Koos üldise rahvaarvu tõusuga on kasvanud ka sündide aastakeskmise arv Eestis suhteliselt kiiresti kogu 19. sajandi vältel kuni 1880ndate aastateni. Pööre langusele leidis aset eelmise

sajandi viimasel kümnendil, arvukaima sünnikohordi suuruseks võib pidada ca 32-35 tuhandet last kogu Eesti territooriumi ulatuses. 1930ndateks aastateks oli keskmise sünnipõlvkonna suurus Eestis langenud juba peaaegu kaks korda.

Ülalkirjeldatud suurima Eesti sünnipõlvkonna elutsüklilisest liikumisest tingitud mõju rahvastiku vananemisele saab muuhulgas avada demograafilise potentsiaali dünaamika kaudu. Kuivõrd sündimuse ja suremuse langus on olnud Eestis tähelepanuväärset üheagset protsessid, olles selle omaduse poolest võrreldav näiteks Prantsusmaa demograafilise üleminekuga, jäi rahvastiku kasv ehk demograafiline plahvatus Eestis

tagasihoidlikuks. Ühtlasi ei too selline ülemineku kulg endaga kaasa mitte eriti suure demograafilise potentsiaali kogunemist, mis üleminekujärgsel ajal realiseerudes võiks pikaajaliselt ja oluliselt mõjutada vananemisprotsessi arengut. Teisisõnu, nn algse rahvastiku vanuskoostise kui iseseisva rahvastiku vananemisteguri osa on olnud Eestis mõningal määral tagasihoidlikum kui paljudes teistes maades. Selle vananemisteguri osa on olnud siiski väiksem ainult suhteliselt, nimelt nende rahvastega võrreldes, keda iseloomustab sündimuse tuntavalt hilisem langus suremusega võrreldes ning vastavalt demograafilise ülemineku käigus kogunenud suurem demograafiline potentsiaal.

Öeldule vaatamata tasub ka Eesti rahvastiku vananemise käsitlemisel demograafilise potentsiaali kujunemist ja hilisemat realiseerumist kindlasti silmas pidada. Tabelis on esitatud Burgeois-Pichat metoodika alusel arvutatud Eesti naisrahvastiku bruttopotentsiaal [Burgeois-Pichat 1971]. Nagu allpool tõdedakse, iseloomustas kõige intensiivsem vananemisperiood Eesti põlisrahvastikku just selle teguri mõju tulemusena ca 20 aastat peale demograafilise ülemineku lõppemist kui realiseerus ka viimane osa varem kogunenud potentsiaalist.

EESTI RAHVASTIKU DEMOGRAAFILINE BRUTTO-POTENTSIAAL	
Aasta	Potentsiaal
1881	1.570
1897	1.503
1922	1.320
1934	1.174
1941	1.109

Demograafilise potentsiaali dünaamikast selgub, et suurem osa algsest rahvastiku kasvupotentsiaalist ammendus juba demograafilise ülemineku käigus. Niisiis oli potentsiaali toimetel rahvaarvu kasv nimetatud ajavahemikul suurem, kui sündimuse ja suremuse languste erisus oleks põhjustanud. Alates 1920ndate aastate lõpust kompenseeris demograafiline potentsiaal ka taastetasemest madalama sündimuse negatiivse mõju rahvarvule, vähenedes ise seetõttu eriti kiiresti. Teise maailmasõja eel sisaldas Eesti

rahvastiku vanusjaotus endas vaid 11 protsendilist kasvupotentsiaali, olles selle näitaja poolest Prantsusmaa järel arvatavasti üks madalaima tasemega riike maailmas.

Hoopis teistlaadi mõjuahela kaudu avaldas Eesti rahvastikuarengule tervikuna ja mitte vähemal määral konkreetset rahvastiku vananemisele olulist mõju demograafilise ülemineku ajastatuse suur erinevus Eesti ja naaberriigi Venemaa vahel. Selle vahe näitlikuks väljatoomiseks on sobilik veelkord kasutada sündimusedekseid. Joonis 1.3. võrdleb Vene rahvastiku üldsündimusedeksiit Eesti vastava näitajaga, tuues eraldi välja ka Eestile vahetu naaberkubermangu, Pihkva ja Novgorodi sündimusedekseid. Taustana on joonisele lisatud ka teiste Eesti naaberriikide vastavad andmed.

1880ndatel aastatel on Venemaa rahvastiku sündimus Eesti suhtes olnud kontrastselt kõrge. Väide on ühtviisi paikapidav nii kogu Venemaa (Venemaa Euroopa osa) kui Eestiga vahetult külgnevate Vene alade osas. Teiste Venemaaga piirnevate riikide hulgas ilmutab just Eesti suurimat sündimusedeksiit; väiksem on vahe sündimusedeksemetes nii meist põhja poole, Soome ning Venemaa vahel, kui ka lõuna poole liikudes, Leedu ja Poola ning Venemaa vahel. Eestiga suhteliselt lähedane olukord iseloomustab Lätit. Tähelepanuväärne on asjaolu, et 1930ndateks aastateks on juba pool sajandit varem täheldatud märkimisväärsed erisused sündimusedeksemetes Eesti ning Venemaa (aga ka teiste Ida-Euroopa riikide) vahel koguni kasvanud. Ka vahetute

Vene naaberaladega võrreldes oli sündimus Eestis tol ajal enam kui kaks korda madalam. Kõik see kõneleb olulisest ajavahest demograafilises arengus Eesti ja Venemaa vahel. Varasematele uurimustele viidates on seda ajavahet hinnatud ligikaudu poolele sajandile [Katus 1982; Vishnevski, Volkov 1983].

1.2. Eesti sõjajärgne rändeareng ja välispäritolu rahvastiku kasv

Sõjajärgsel perioodil on Eesti rahvastiku vananemisprotsessi oluliselt mõjutanud intensiivne sisseränne Eestisse. Sisseränne on lähtunud kogu NSVL territooriumilt tervikuna, peamiselt siiski Venemaa Euroopa-osa aladelt. Alljärgnev annab lühikese ülevaate kahe naaberriigi, Eesti ja Venemaa (NSVL) vahelistest rändeprotsessidest sõjajärgsel perioodil avamaks välispäritolu rahvastiku kujunemise Eestis. Rahvastiku vananemise seisukohalt on tegemist protsessi ühe alusteguri käsitlemisega, millise tähtsus on Eesti rahvastikuarengus olnud ja on ka käesoleval ajal hoopis mõjusam kui Euroopa riikidele tavapäraselt omane.

Pikemaajalise arengu vaatenurgast on Eesti ja Venemaa vahelised rändevood kulgenud kaunis täpselt selle klassikalise skeemi kohaselt, mida Wilbur Zelinski oma ränderevolutsiooni teoorias tutvustab [Zelinski 1971]. Alates eelmise sajandi teisest poolest, ligikaudu paar kümnendit demograafilise ülemineku käivitumisest alates, sai alguse ka Eesti rahvastiku väljaränne oma etnilistest piiridest. Peamiselt mitmete objektiivsete, aga ka subjektiivsete asjaolude koosmõjul oli väljaränne Eestist suunatud eelkõige itta, st tolleaegse Vene Impeeriumi aladele. Seejuures on Eesti paistnud silma suhteliselt kõrge väljarände intensiivsuse poolest, ligikaudu 15-20 protsenti rahvastikust asus Esimese maailmasõja eelsel ajal elama väljapoole oma ajaloolist kodumaad. Eestlaste väikese rahvaarvu tõttu ei olnud väljarännanute absoluutarvud teiste rahvastega võrreldes ometi suured.

Teise maailmasõja järel valitses hoopis teistlaadi demograafiline olukord, millekohased rändeprotsessid olid vastupidise suunaga eelmise sajandi lõpu ja käesoleva sajandi alguse rändevoogudega võrreldes. Eesti oli ammandanud oma väljarändepotentsiaali juba 1920ndate aastate paiku, Venemaal aga jõudis nimetatud potentsiaal sõjajärgsetel aastakümnetel parasjagu kõrgtasemele. Uus geopoliitiline olukord Balti mere lõunakaldal, sealhulgas Eesti annekteerimine NSVL koosseisu, lõi ühtlasi hoopis soodsamad tingimused Venemaa väljarändepotentsiaali realiseerumiseks uute läänekolooniate suunas. Niisiis, demograafilise arengu ajaline ebaühtlus lõi Eestis soodsa pinnase intensiivsele sisserändele Venemaalt ja teistest NSVL piirkondadest. Suured rahvastikukaod sõja ja sõjajärgsete sotsiaalsete ümberkorralduse käigus, samuti riiklikul tasemel arendatud venestamis- ja sovetiseerimispoliitika Eestis, tugevdas seda objektiivselt kulgevat protsessi veelgi.

Joonisel 1.4. kujutatud rahvastiku sisse- ja väljarändevood Eesti ja ülejäänud NSVL regioonide vahel näitavad ulatuslikku migratsioonikäivet [Sakkeus 1991]. Nendele andmetele toetudes võib väita, et vaid ligikaudu iga seitsmes sissesõitnu on jäänud Eestisse pidama, ülejäänud kuus seitsmest on varem või hiljem lahkunud. Ajavahemikul näiteks (1956 aastast alates hakati pidama linnarahvastiku liikumisega sarnast rändearvestust ka maarahvastiku osas, eelnenud kümnendi kohta on

maarahvastiku rändeandmed hinnangulised) oli näiteks rändekäive Eesti ja teiste NSVL vabariikide vahel 1,400 tuhat inimest 200 tuhandelise rändeiibe juures. Osaliselt oli sedavõrd suure rändekäibe põhjuseks militaarsektoriga seotud liikumise suur osatähtsus, teisalt ka pererände väga väike roll noorte vallaliste, üldise kõrgema mobiilsusega sissesõitnute jõulise domineerimise taustal.

Rände protsesside tähendust Eesti rahvastiku sõjajärgsele arengule tervikuna aitab paremini avada sisse- ja väljarändevoogude ning rändekäibe võrdlemine surmade ja sündide arvu ning nn demograafilise käibega. Juuresolevast tabelist selgub, et sõjajärgses Eestis on rändesündmuste arv koguni ületanud sündide ja surmade arvu. Nende arvude interpreteerimisel tuleb olla tähelepanelik. Ühelt poolt on tarvilik arvestada, et sisse- ja väljarändevoogudes võivad kajastuda ühed ja samad inimesed mitu korda vastavalt oma alalise elukoha mitmekordsele muutumisele, mis ainukordsete demograafiliste sündmuste, sündide ja surmade puhul on välistatud. Niisiis rände protsessides osalevate inimeste arv on teatud määral väiksem rändesündmuste arvust, mis muudel võrdsetel tingimustel vähendab rändekäibe osakaalu. Teiselt poolt aga on rände protsesside kaudne mõju, st demograafiliste sündmuste arvu suurenemine Eestisse sisserännanute arvel, siinkohal täielikult arvestatud loomuliku liikumise hulka. See asjaolu laseb rände protsesside osatähtsust paista tegelikust märgatavalt väiksemana. Kokkuvõtlikult võib tõdeda, et tabelis esitatud arvud kajastavad rände protsesside minimaalset osatähtsust Eesti rahvastiku kujunemisel sõjajärgsel ajal. Nii on rändesündmused avaldanud demograafiliste sündmustega võrreldes ligi kaks korda suuremat mõju rahvastiku vaheldumisele Eestis. Rahvastiku terviktaaste taustal on käsitletud mõju konkreetselt rahvastiku vananemisele siiski väiksem, kuivõrd sisse- ja väljarände vanuskõverad on olnud küllaltki sarnased.

**AASTAKESKMISED RAHVASTIKUSÜNDMUSTE ARVUD
JA KÄIVE 1945-1989**

Ajavahemik	Surmad	Sünnid	Demo- graafi- line käive	Osakaa l kogu käibes	Sisse- ränne	Välja- ränne	Rände- käive	Osakaa l kogu käibes
1945-1949	19290	20129	39419	34.7	47274	26814	74088	65.3
1950-1954	15078	20635	35713	30.6	45968	35202	81170	69.4
1955-1959	13110	19899	33009	30.3	39657	36278	75935	69.7
1960-1964	13054	19856	32910	38.8	28631	23333	51964	61.2
1965-1969	14079	19355	33434	35.5	33709	27122	60831	64.5
1945-1949	19290	20129	39419	34.7	47274	26814	74088	65.3
1970-1974	15342	21626	36968	35.5	37518	29770	67288	64.5
1975-1979	17378	21772	39150	39.1	33077	27788	60865	60.9
1980-1984	18343	23332	41675	42.8	30767	24968	55735	57.2
1985-1989	18503	24435	42938	45.4	28663	23049	51712	54.6

Kuigi rändeiive on moodustanud väikese osakaalu kogu migratsioonikäibest, kujunes intensiivsete rände protsesside tulemusena Eestis ikkagi välja üsna arvukas välissündinud rahvastik. Toetudes 1989 aasta rahvaloendusel fikseeritud Eesti alaliste elanike sünnikoha andmetele, moodustasid välissündinud koguni 26.3 protsenti Eesti

rahvastikus tervikuna. See näitaja on Euroopa riikide hulgas peaaegu rekordiline, ühtlasi ka kõrgeim endiste NSVL vabariikide hulgas [Katus, Sakkeus 1991].

Välissündinuist koosnev rahvastikuosa moodustub nõ esimese põlve immigrantidest. Rahvastikuarengu, sealhulgas ka vananemise käsitlemisel on aga kindlasti tarvilik arvestada ka sissesõitnute teise põlvkonna mõju. Sageli on kogu välispäritolu rahvastiku väljatoomine keeruline otseste andmete vähesuse või hoopis puudumise tõttu. Konkreetset Eesti puhul on välispäritolu rahvastikku, st arvates välissündinutele juurde ka nende teise põlvkonna, võimalik üsna täpselt eristada rahvuskuuluvuse abil. Nimelt moodustasid tühise osa eestlastest naasevrändajate kõrval arusaadavalt sissesõitnute rühma mitte-eestlased, peamiselt slaavlased, kellest omakorda enamik kuulus vene rahvusesse. Teiselt poolt aga oli Eesti väljunud II maailmasõjast, oma uutes piirides Vene Föderatsiooni kasuks äralõigatud maa-alade väljaarvamise järel, peaaegu täieliku rahvusriigina (vt tabel). Tabeli andmetele lisaks esitab joonis Eestis elavate mitte-eestlaste jaotuse välissündinute ja riigisündinute lõikes. Viimasest nähtub selgelt, et 1945 aastal ja varem sündinud põlvkondadest on riigisündinute osakaal mitte-eestlaste hulgas alla 10 protsendi, põlvkonniti isegi alla 5 protsendi. Nooremates eariühmades kasvab riigisündinute osatähtsus kohordist kohorti, kuivõrd tegemist on sissesõitnute teise põlvkonnaga. Põliseid mitte-eestlasi elas viimase rahvaloenduse ajal Eestis vaid 38.2 tuhat inimest (isikud, kes on Eestis elanud juba enne 1945 aastat ja nende järeltulijad) 602 tuhandelise mitte-eestlaste koguarvust. Sedavõrd kõrge mitte-eestlaste ning sissesõitnute esimese ja teise põlvkonna korrelatsioon võimaldab kasutada rahvustunnust Eesti põliselanikkonna ning välispäritolu rahvastiku üksteisest eristamisel, kus see andmete puudumisel pole otsetunnuse abil võimalik. Allpool selgub, et välispäritolu rahvastikosa mõjutab küllaltki oluliselt rahvastiku vananemisprotsessi Eestis, soodustades muuhulgas ka regionaalsete erisuste kujunemist, eelkõige maa- ja linna-vahelise differentsi osas.

EESTI RAHVASTIKU RAHVUSKOOSTIS				
Loendus-aasta	Kogu rahvastik	Eestlased	Mitte-eestlased	Eestlaste osakaal, %
*1945	854,000	831,000	23,000	97.3
1959	1,196,791	892,653	304,138	74.6
1970	1,356 079	925,157	430,922	68.2
1979	1,464 476	947,812	516,664	64.7
1989	1,565 662	963,281	602,381	61.5
* hinnang				

Lisades välissündinutele ka nende teise põlvkonna, moodustab välispäritolu rahvastik Eestis tervikuna 36.0 % kogu elanikkonnast (1989), olles sellisena arvuliselt (aga ka koostiselt) kaunis lähedane mitte-eestlastele (38.5%) riigis. Sedavõrd suur sissesõitnute arv on muidugi oluliselt mõjutanud Eesti rahvastiku vanuskoostist, sest sissesõitnute vanusjaotus on traditsiooniliselt hoopis teistsugune paikse rahvastikuga võrreldes. Pealegi on Eesti puhul sisserände vanusköver olnud erakordselt noor, säilides sellisena veel isegi 1980ndatel aastatel. Eelöeldule toetudes on mõistlik käsitleda sõjajärgset Eesti rahvastiku vananemist põlisrahvastiku ja sissesõitnute osas eraldi, kus niisugune

vahetegemine on võimalik. Allpool selgub, et sedalaadi eraldikäsitus osutub esimesel pilgul kummaliste üldtrendide ja regionaalsete erisuste lahtimõtestamisel kaunis viljakaks.

Lõpetuseks olgu lisatud, et omalaadse rändearengu tõttu on Eesti rahvastiku vananemise seisukohalt just käesoleval aastakümnel küllaltki komplitseeritud olukorras. Nimelt vähenesid NSVL kokkuvarisemise järel märgatavalt sovjetlikku tüüpi üleriigilised rändevood, täiendavaks teguriks Eesti sisserände vähenemisel on kahtlemata olnud Eesti iseseisvumine ja Vene sõjaväe lahkumine riigist. Niisiis, käesoleval ajal saab välissündinute rahvastikuosa märgatavalt vähem täiendust varasemate aastakümnetega võrreldes ega suuda säilitada oma rahvastikutaaste seisukohalt ebastabiilselt noort vanuskoostist. Samal ajal on sissesõitnute arvukaimad põlvkonnad, kes asusid Eestisse 1940-1950ndatel aastatel, just nüüd jõudmas vanuriikka. Sõnaga, rändearengu lainete tõttu leiab eelseisva aastakümne jooksul aset väga intensiivne, et mitte öelda plahvatuslik mitte-eestlaste vananemine. Veelgi annab sellele protsessile hoogu juurde üldine sündimuse langus Eesti kogurahvastikus. Kirjeldatud asjaolu on täiendavaks põhjuseks, miks rahvastiku vananemist, ennekõike selle protsessi lähituleviku analüüsi, on tarvilik käsitleda eestlaste ja mitte-eestlaste osas eraldi.

1.3. Sõjajärgne baby-boom Eestis

Teatavasti iseloomustas enamikku demograafilise ülemineku pioneerrahvaid, kelle sündimus langes allapoole taastetaset enne II Maailmasõda, sündimuse tõus sõja lõppedes. Põhja- ja Lääne-Euroopa riikides oli sündimuse kasv sõjaeelse taseme suhtes küllaltki märkimisväärne, mis muuhulgas väljendus taastetasandist oluliselt kõrgemas intensiivsuses. Selline uus olukord sündimusearengus oli tuntav tolaeagues ühiskonnakorralduses tervikuna ning teenis endale erialase käsitluste kõrval küllaldaselt ka üldsuse tähelepanu. Uuele sündimusolukorrale omistati laialtkasutatud omaette nimetus, *baby-boom*, mida adekvaatse eestikeelne vaste puudumise tõttu on alljärgnevas tekstis tõlkimatult rakendatud. Sõjaeelse taseme seisukohalt kõrge sündimus säilis viidatud riikides pea kahe aastakümne vältel, 1960ndate aastate teise pooleni. Seega polnud baby-boom soovitud, kuid sõja-aja raskete olude tõttu nn edasilükatud sündide realiseerumise tulemus, vaid tõeline muutus kahe maailmasõja vahel sündinud põlvkondade sündimuskäitumises. Määrkimisväärne on seegi asjaolu, et pikatoimeline baby-boom kulges sõjaeelse madala sündimusega rahvastel kaunis sarnaselt [Calot, Blayo 1982; Festy 1984; Klinger 1988].

Rahvastiku vananemiskäsitluse seisukohalt on baby-boomil eelkõige see tähtsus, et protsessist haaratud maades nägid sõjajärgsel perioodil ilmavalgust suured, oma arvu poolest demograafilise üleminekuajaga võrreldavad põlvkonnad. Osa maades oli just baby-boomi ajastu kõige arvukamate sünnipõlvkondade moodustumise aeg. Tabava väljendi kohaselt, siga püütoni kõhus ning selle järjepidev liikumine püütoni peast saba poole, on põhjustanud tähtsaima käesoleva sajandi rahvastiku vanuskoostise teisenemislaine baby-boomist haaratud riikides [Samms 1992].

Eesti sõjajärgne sündimusareng hälbis märkimisväärselt Põhja- ja Lääne-Euroopa maadele üldomasest. Kuigi sündimusnäitajate arvutamisel 1959 aasta rahvaloendusele eelnenud sõjajärgse perioodi kohta tuleb andmete ebapiisavuse tõttu paratamatult arvestada võimaliku veaga, saab siiski täie kindlusega väita, et baby-boomi laadne nähtus jäi Eestis olemata [Katus 1992]. Arvatavasti võib taastetasandist veidi kõrgema sündimuse 1950ndate aastate algul Eestis kirjutada sissesõitnute arvele, keda tol ajal iseloomustas märgatavalt kõrgem sündimustase võrreldes põlisrahvastikuga (joonis 1.6.). Eestlaste loendusjärgses vanuskoostises 1959 pole leida mingeid märke sõjajärgsest sündimustõusust. Kui öeldule vaatamata ikkagi kirjutada asetleidnud lühiajaline ning mitte eriti intensiivne sündimuse tõus Eesti kogurahvastikus täielikult põlisrahvastiku arvele, isegi siis pole Eesti sündimusareng kuidagi kõrvutatav baby-boomiga, mis iseloomustas teisi Eestiga demograafilise arengu poolest võrreldavaid maid. Eestis ei jäänud mitte ainult baby-boom olemata, sündimus jäi jätkuvalt madalamaks ka taastetasandist. Alles 1960ndate aastate alguses langes Ungari sündimus esimese Euroopa riigina Eesti rahvastikku tolleks ajaks juba ca 30 aasta kestel (alates 1920ndate aastate lõpust) iseloomustanud enam-vähem ühtlaselt madalast sündimustasemest allapoole. On üsna tõenäone, et kogu 1950ndate aastate jooksul oli Eesti rahvastikule omane Euroopa ning järelikult ka maailma üks madalamaid, kui mitte kõige madalam sündimustase. Mõneti oli Läti demograafiline olukord enam-vähem sarnane.

Rahvastiku vananemise seisukohalt pole sündimuse intensiivsustase kõige olulisem tegur. Küll on sellest seisukohalt tähtis, et Eestis ei sündinud tolle ajaperioodi vältel ei varasema ega hilisema (1970-1980ndad aastad) ajavahemikuga võrreldes arvukamaid põlvkondi. Pigem kujunes olukord vastupidiseks, 1950ndate aastate Eesti kogurahvastiku sünnikohordid jäid oma arvukuse poolest enam-vähem sõjaeelsele tasemele, kuivõrd intensiivne sisseänne kompenseeris kiiresti põlisrahvastiku sõja- ja represseerimiskaotused, aga ometi väiksemaks hilisemate sünnikohortidega võrreldes, kui koos sissesõitnute arvu kasvuga tõusis järjekindlalt ka nende panus sündide koguarvu kujundamisel. Hoopis väiksemaks jäi sõjajärgsete sünnikohortide arvukuse eelmise sajandi lõpu vastavate näitajatarvudega võrreldes. Kõige selle tulemusena ei toimunud Eestis sõjajärgset rahvastiku noorenemist "altpoolt", mis iseloomustas tol ajal enamikku Põhja- ja Lääne-Euroopa riike. Eestis mõjus sündimustegur rahvastiku vananemist hoopis ergutavalt.

1.4. Suremuse stabiliseerumine

Eesti rahvastiku omanäolise vananemisprotsessi üheks teguriks, mille mõju on hakanud kasvava selgusega avalduma just kaasajal ning arvatavalt jätkuvana ka lähemate aastakümnete vältel, on suremuse stabiliseerumine ehk teisisõnu suremusarengu peetus. Nimelt eristuvad Eesti rahvastiku keskmise eeldatava sünnieluea trendis kaunis selgelt kaks etappi. Eelpool tõdesime, et 1960-ndate aastate alguseni pikenes järjekindlalt ning üsna ühtlase tempoga nii meeste kui naiste eluiga. Kuni 1960ndate aastate alguseni oli keskmise eluea tõus Eestis igati võrreldav samalaadse trendiga Põhja- ja Lääne-Euroopa riikides. Selle ajani hoidis keskmise eluea taseme seisukohalt Eesti ka liidripositsiooni Ida- ja Lõuna-Euroopa maade ning NLiidu vabariikide suhtes [Kruminsh 1990].

Tasub juhtida tähelepanu asjaolule, et kuigi 1940-1950ndad aastad olid eesti rahva saatuses käesoleva sajandi süngeimaks leheküljeks, jätkus tolgi ajal pidev keskmise eluea kasv, jättes otsesed inimkaotused sõjategevuse ja represeerimiste tagajärjel kõrvale. Demograafilise arengu ja ühiskondlike olude näiline vastuolu seletub rahvastikuprotsesside inertsusega. Põlvkondade elujõu murenemine ei sünni lühikese aja jooksul, repressioonidele ja kehvadele elutingimustele vaatamata ilmnemise muutused Eesti rahvastiku tervises suremusprotsessi kaudu alles paar aastakümnet hiljem, kui kõige raskemad ajad hakkasid tegelikult juba mööda saama.

1960ndate aastate alguses Eesti rahvastiku keskmise eeldatava eluea kasv praktiliselt lõppes, järgnenud 30-35 aastat pole suremustasemesse ulatuslikke muutusi enam toonud (joonis 1.7.). Ehkki naiste sünnieluiga pikenes veidi 1960ndatel aastatel ning 1980ndate teisel poolel võis täheldada teatavat eluea kasvu mõlema soo puhul, tuleb perioodi tervikuna pidada stagnatsiooniks suremusarengus. Tähelepanu köidab mitte ainult suremuse languse peatumine, vaid eelkõige keskmise eluea stabiliseerumine väga madala taseme juures kaasaja standardite vaatevinklist. Pealegi tuleb tõdeda, et eelpool viidatud sünnieluea pikennemistrendi teatav jätkumine, eriti 1960ndate aastate jooksul, toimus peaaegselt imikusuremuse alanemise arvel. Viimase mõju elimineerimisel eristab tinglik vahejoon Eesti rahvastiku suremustrendi langus- ja stagnatsioonietappi veelgi ilmekamalt. Teisisõnu, keskmise eeldatava eluea tõusu lakkamine on olnud eranditult põhjustatud täiskasvanute eearühmade suremuse stagnatsiooni poolt [Katus, Puur 1991].

KESKMINE EELDATAV ELUIGA EESTIS RAHVALOENDUSAASTAD 1959-1989				
Loendus- aasta	Mehed		Naised	
	Sünni- eluiga	Eluiga vanuses 5 a	Sünni- eluiga	Eluiga vanuses 5 a
1959	64.31	62.35	71.62	69.41
1970	65.34	62.16	74.41	70.89
1979	64.21	60.92	74.35	70.69
1989	66.15	62.50	74.97	71.09

Kuuludes küll varajase suremuslangusega maade hulka demograafilise ülemineku jooksul, pole nn neljandale epidemoloogilise ülemineku etapile iseloomulikku vanurite suremuse langust ning keskmise eluea tõusu

eelkõige kuuekümnendatest eluaastatest vanemates eearühmades [Olshanski, Ault 1986] Eesti rahvastiku puhul praktiliselt veel võimalik täheldada. Laslett'i vananemiskäsitlusele viidates tähendab see suhteliselt nõrka ja ebastabiilset kolmanda elufaasi rahvastikuosa väljakujunemist. Tundub, et nõnda toob rahvastiku vananemine ühiskonnale küll kaasa kõik uued probleemid, kuid ei loo samaväärselt tingimusi ühiskonna kohanemiseks uue rahvastiku vanusjaotusega ning aeglases põlvkondade vaheldumises potentsiaalselt sisalduvate eeliste ärakasutamiseks kaasaja sotsiaalse arengu tagamisel.

Niisiis 35 aastat peaaegu muutumatuna püsinud suremus pole olnud Eesti rahvastiku aktiivse vananemistegurina eriti arvestatav olnud. Selline olukord on küllaltki iseloomulik paljudele Ida-Euroopa riikidele, kuid suhteliselt varajase demograafilise ülemineku tõttu on suremuse stagnatsioon just Eestis olnud üks pikaajalisemaid. Suremuse stabiilselt kõrge taseme tõttu 1960ndatest aastatest saadik, tuleb rahvastiku

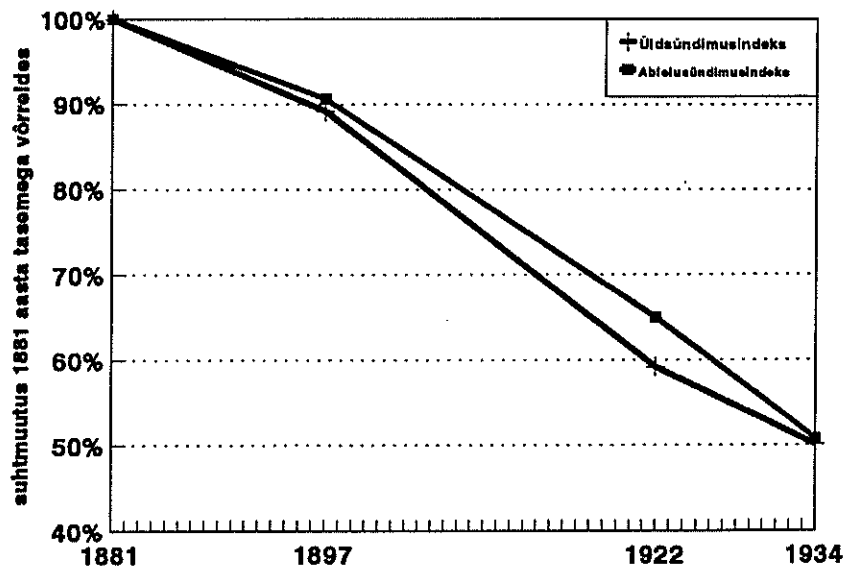
vananemisprotsessi mõõtmisel vanurite osakaaluga olla mõneti ettevaatlik. Ettevaatlik on mõistlik olla eelkõige ruumiliste võrdluste korral nende riikidega, kus keskmine eluiga on jätkanud kasvu ka viimastel aastakümnetel ja on Eesti tasemega võrreldes tänaseks märgatavalt kõrgem. On ju ühtlasi siis nendes maades ka vanurite osakaal käsikäes suremuse alanemisega pidevalt kasvanud; Eestis on aga antud konkreetse teguri mõju olnud tühine. Tähelepanelik tuleb olla just selles mõttes, et üldine rahvastiku vananemisprotsessi võrdlus ei läheks segamini ühe konkreetse vananemisteguri toime võrdlusega. Eelkõige just vananemisprotsessi lühiajalisel käsitlusel võivad eelpoolviidatud regionaalsed võrdlused anda väära ettekujutuse vananemisprotsessi üldtrendist, eriti rahvastiku vananemise etappidest Eestis.

Teadupärast täiendab Ida-Euroopa maade suremuse stagnatsiooni ka liigsuureks rebenenud vahe meeste ja naiste keskmises elueas, kuivõrd negatiivsed trendid rahvastikutervises ja suremuses on leidnud meesrahvastiku puhul hoopis tugevama väljenduse. Eesti on suremuse soorisuste poolest isegi Ida-Euroopa riikide hulgas pigem liider kui keskpärase positsiooniga maa. Keskmise eluea vahe meestel ja naistel suurenes pidevalt kuni 1970ndate aastate lõpuni, ületades 1979 loendus aasta elutabeli põhjal koguni 10 aasta piiri. Järgmisel kümnendil on meeste ja naiste vahe keskmises elueas siiski veidi langenud, kuid arvatavalt uuesti hakanud tõusma viimastel aastatel (joonis 1.8.).

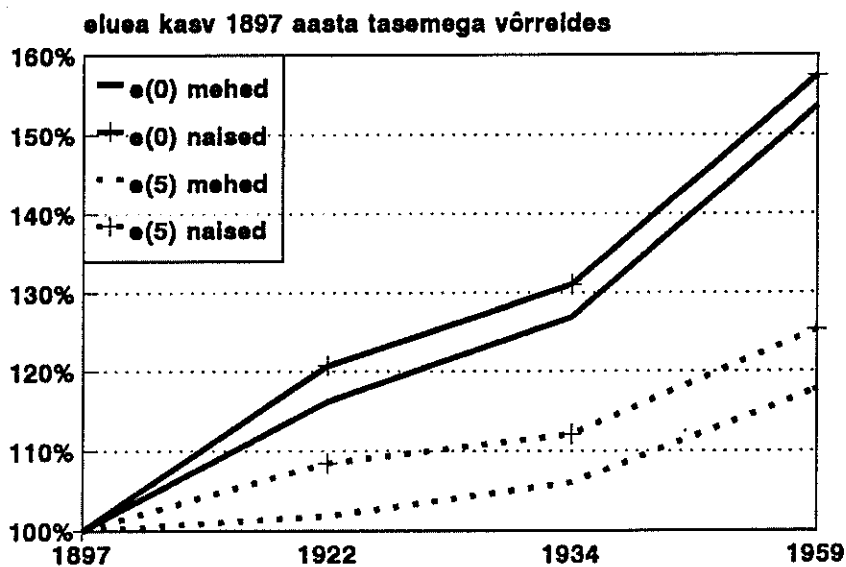
Rahvastiku vananemise seisukohalt on meeste ja naiste suremuserisused protsessile küllaltki olulise mõjuga. Kümnele aastale liginev vahe keskmises sünnielueas muudab sooproportsioone küllaltki oluliselt juba enne vanuriea saabumist, veelgi enam aga vanurite allrühmades. Kuivõrd meeste keskmine elulemus vanurieas on naistega võrreldes palju lühem, siis nn vanurikäive on meestel naistega võrreldes hoopis kiirem. Teisisõnu, vanurieas meeste ja naiste esindatus sündikohortide järgi on erinev, lisades niimoodi sotsiaalset heterogeensust ja vanusrühmade ebasünkroonsust vanurirahvastiku hulgas. Eelkõige on muidugi mõjutatud soorisuste poolt vanavanurite areng, kus naisrahvastik pea igas tähenduses ületab meesrahvastiku rolli juba mitmeid kordi.

Üldise vananemisterendi kõrval on suremuse soorisuste mõju veel eriti tähtis vanurite perekonnastruktuuri kujundajana. Meeste hoopis varasem surmaaeg koos abiellumisvanuse soorisustega on põhjustanud ülipika naiste lesepõlve Eestis. Täiendavalt tuleb arvestada asjaolu, et vanuriikka on jõudnud 1910-1920ndate aastate sünnipõlvkonnad, keda iseloomustas juba madal sündimus; ligikaudu neljandik nimetatud sünnipõlvkonna naistest jäid omaaegse sündimusrezhiimi juures lastetuks. Nõnda langeb käesoleval ajal Eestis kokku ülipikk naiste lesepõlv kõrge lastetute osatähtsusega vanurieas naiste hulgas. Lisades veel sõja ja repressioonide mõju, mis tänaseid vanuripõlvkondi otse puudutas, pole imestada Eesti vanurite perekonna- ja leibkonnastruktuuri moonumise üle. Näiteks on Eesti käesoleval ajal üks maailma kõrgeima üksielavate vanade naiste osatähtsusega riike maailmas.

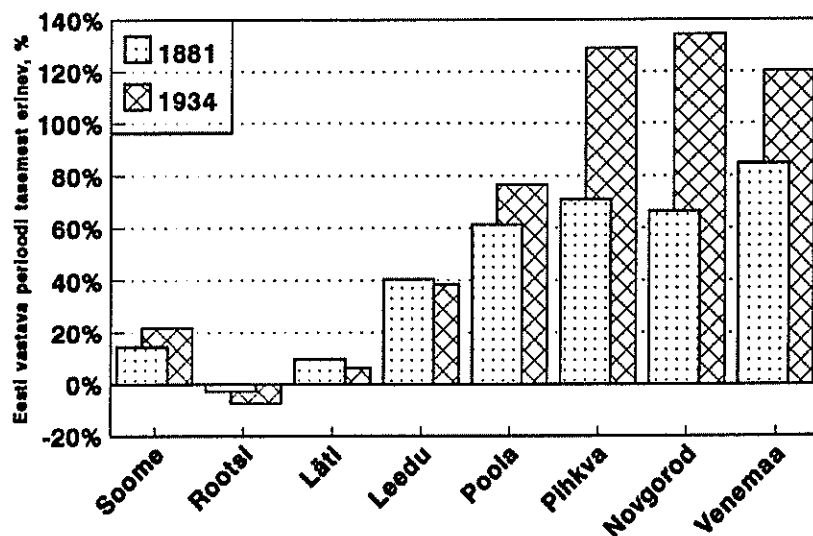
Joonis 1.1. ÜLD- JA ABIEBUSÜNDIMUSE INDEKSID

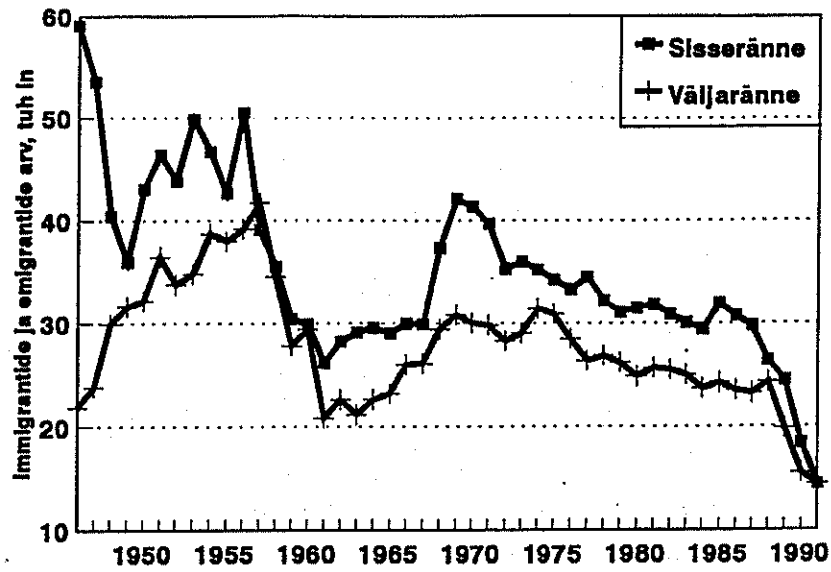
Joonis 1.2. ELUIGA VANUSES O JA 5 ELUAASTAT

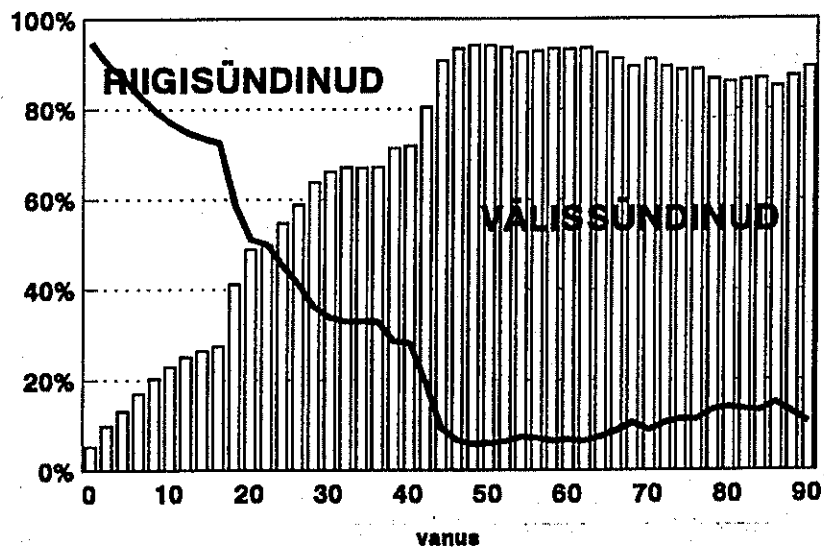
Joonis 1.3. ÜLDSÜNDIMUSINDEKSID
Võrdlus Eesti tasemega, 1881 ja 1934

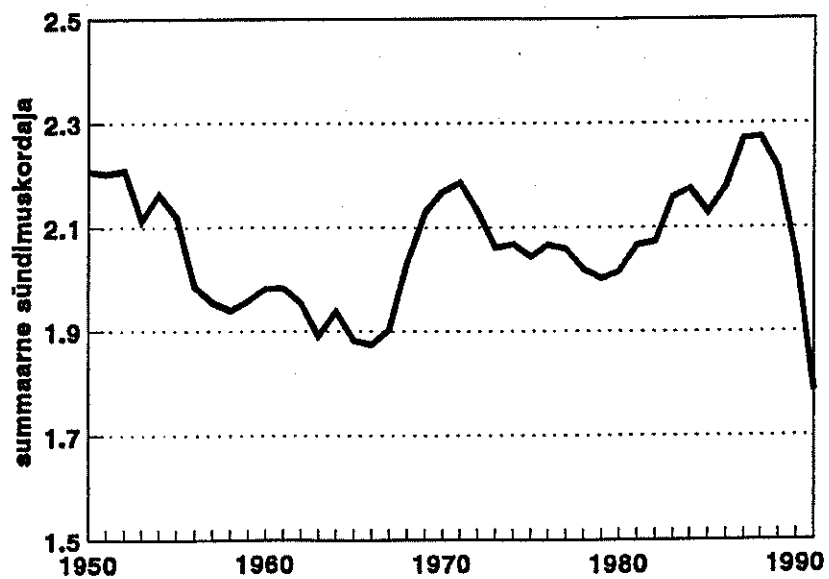
Joonis 1.4. EESTI VÄLISRÄNDEVOOD

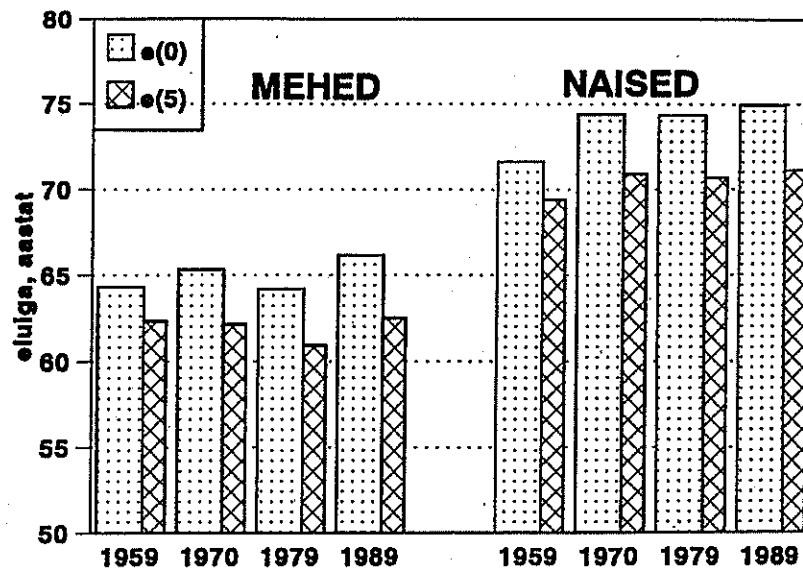
Joonis 1.5. MITTE-EESTLASED SÜNNIKOHA JÄRGI
Eesti, 1989

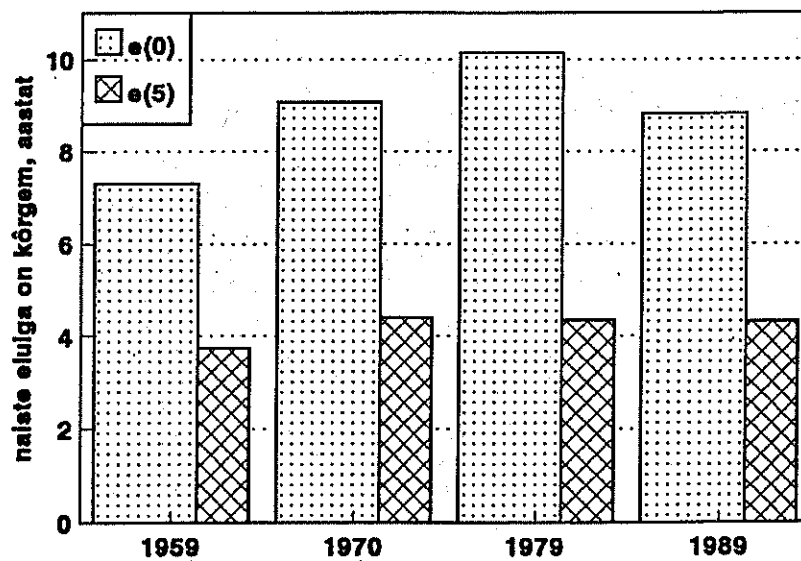
Joonis 1.6. SUMMAARNE SÜNDIMUSKORDAJA

Joonis 1.7. ELUIGA VANUSES 0 JA 5 ELUAASTAT

Joonis 1.8. KESMISE ELUEA VAHE MEESTEL JA NAISTEL

2. RAHVASTIKU VANANEMINE

Alljärgneva Eesti rahvastiku vananemisprotsessi käsitlese peamiseks eesmärgiks on üldtrendide väljatoomine. Vananemisarengu põhijoonte kõrval on teiseks sihiks demograafilise heterogeensuse kajastamine, mis Eesti vananemisprotsessi kulgu iseloomustab. Vananemise trendikäsitlus põhineb rahvaloendusandmete alusel arvutatud üldnäitajatele. Samade näitavude abil on esitatud ka rahvastiku vananemise tulevikujooned aastani 2030 rahvastikuproгноosi andmetele toetudes.

Eesti rahvastiku vananemisprotsessi iseloomustavast heterogeensusest on käesolevas töös vaatluse all rahvustunnuse abil väljatoodavad erisused põlisrahvastiku ja sissesõitnute vahel, samuti linna- ja maapiirkondade vaheline vananemisprotsessi ebasünkroonsus. Sissejuhtavat käsitlemist leiab vananemisprotsessi Eesti-sisene regionaalne lõige ning protsessiga kaasnevad muutused rahvastiku majandussõltuvuses.

Eesti rahvastiku vananemise alljärgnev käsitlus toetub oma põhiosas üheksa Eesti territooriumil läbiviidud rahvaloenduse materjalidele. Esimene Eesti ala hõlmanud loendus toimus 1881 aastal, millele järgnes üks sajandivahetusel (1897) ning kolm loendust kahe maailmasõja vahel (1922, 1934 ja 1941). Sõjajärgsel nõukogude perioodil on rahvaloendusi olnud neli (1959, 1979, 1979 ja 1989). Käesolev vananemisprotsessi ülevaade põhineb korrastatud ja võrreldavuse tagamise eesmärgil osaliselt ümberarvutatud loendusandmetel, mis sisalduvad Eesti Rahvastiku Andmepangas. Nimetatud Andmepank on Eesti Kõrgkoolidevahelise Demouuringute Keskuse poolt süstemaatiliselt arendatav keskne informatsiooniallikas Eesti rahvastikuarengu kohta.

2.1. Rahvastiku vananemise üldtrend

Rahvastiku vananemise üldtrendi väljatoomisel on eelistatud kahte lihtsalt arvutatavat ja mõistetavat arvnäitajat, vanurite osatähtsust kogu rahvastikus ning rahvastiku mediaanekskmismist vanust. Täiendavalt on esitatud vananemisprotsessi kulgemine Eestis ka Peter Laslett'i poolt tarvitusele võetud üldnäitajate abil.

2.1.1. Rahvastiku agregeeritud vanusrühmad

Rahvastiku vananemise alusprotsessidel ehk vananemisteguritel on Eesti rahvastikuarengus, eriti viimase poolsajandi jooksul olnud kaunis sageli üksikeist tasandav toime, mistõttu rahvastiku vanusjaotuse, ja selle vunarikomponendi osakaalu teisenemine demograafilise ülemineku käigus kuni käesoleva ajani, on ehk tavapärastest väiksem. Ilma selle tasandava toimeta oleks rahvastiku traditsioonilise taastetiüübi asendumine modernsega toonud kaasa suuremaid nihkeid rahvastiku vanusjaotuses, nagu seda paljud teised rahvad on ka kogenud. Joonis 2.1. esitab rahvastiku kolme suure vanusrühma osatähtsuse dünaamika hingerevisioni- ja rahvaloendusaastate lõikes

viimase poolteise sajandi jooksul. Absoluutandmed on rahvaloendusaastate kohta esitatud tabelis.

KOGURAHVASTIKU JA AGREGEERITUD VANUSRÜHMADE RAHVAARV NING RAHVASTIKU MEDIAANKESKMINE VANUS RAHVALOENDUSAASTAD 1881-1989					
Loendus- aasta	Kogu- rahvastik	Vanusrühmad			Mediaan- keskmise vanus
		0-14	15-59	60+	
1881	881,455	293,639	516,319	71,002	23.52
1897	958,351	306,173	558,295	93,443	24.99
1922	1,107,059	282,215	693,180	130,540	28.64
1934	1,126,413	261,929	710,718	152,458	31.29
1941	999,552	239,615	603,900	156,037	34.37
1959	1,196,065	271,527	744,273	179,996	31.83
1970	1,351,640	298,293	825,982	226,062	33.62
1979	1,464,476	315,725	910,012	238,405	33.89
1989	1,565,662	348,738	953,525	263,399	34.08

Andmed rõhutavad tõsiasja, et suuremad muutused Eesti kogurahvastiku vanusjaotuses on aset leidnud juba eelmise sajandi teisel ja käesoleva sajandi esimesel poolel. Laste (vanusrühm 0-14 aastat) osakaal on jõudsalt kahanenud kuni 1930ndate aastateni, säilitades sealpeale üsna stabiilse osatähtsuse kogurahvastikus. Selline mõneti ebatavaliselt ühtlane laste osakaal viimase poolsajandi jooksul ärataks kindlasti tähelepanu, kui poleks eelnevast rahvastiku vananemise alusprotsesside käsitlest teada sündimuse tavapäratult stabiilne tase nimetatud ajavahemikul ning sõjajärgse baby-boomi puudumine Eesti rahvastiku demograafilises arengus.

Küll on aga jälgitav teatud võnge laste osatähtsuse trendis hoopis eelmise sajandi teisel poolel, kui imikusuremuse languse mõju hakkas ületama sündimuse languse toimet laste osakaalu kujundava tegurina. Nii fikseeritigi 1881 aasta rahvaloendusel veidi kõrgem laste osakaal rahvastikus, kui seda oli täheldatud näiteks 1858 aasta hingerevisjonil. Tänapäeva juurde naastes, saab kokkuvõttes väita, et laste osakaalu stabiilsuse tõttu viimase poolsajandi jooksul, on sündimusteguri üldmõju rahvastiku vananemisele kaasajal ja ka paari järgneva aastakümne vältel Eestis hoopis väiksem kui tavapärane enamuses Euroopa riikides.

Vanurite (vanusrühm 60 ja enam eluaastat) osakaal rahvastikus on jõudsalt kasvanud kuni 1940ndate aastateni. Edaspidi on intensiivne sissetulek Eestisse ning suremusarengu stagnatsioon hoidnud vanurite osatähtsuse Eesti kogurahvastikus küllaltki stabiilse. Sedavõrd kitsastes piirides toimunud vanurite suhtarvu muutumine on kaheldamatult Eesti demograafilise arengu tähelepanuvääriv omapära, mille poolest Euroopa maade ja rahvaste hulgas teist võrreldavat näidet pole. Edaspidi näeme, et selle kogurahvastikku iseloomustava stabiilse vanurite osakaalu taga peitub siiski kaunis märkimisväärne nõ sisemine heterogeensus, väljendudes eriti põlisrahvastiku ja sissesõitnute vahelistes erisustes ning samavõrra ka regionaalses lõikes.

2.1.2. Vanurite osatähtsus ja rahvastiku mediaanvanus

Vanurite osatähtsuse kõrval on rahvastiku mediaankeskmise vanus teine kõige sagedamini kasutamist leidnud rahvastiku vananemise üldnäitaja. Joonisel 2.2. on mõlemad näitajad ühel graafikul koos esitatud. Kuigi kummagi näitaja mõõtskaala on teineteisest kaunis erinev, kirjeldavad nad vananemisprotsessi kulgemist Eestis ometi päris ühtemoodi. Joonis demonstreerib ilmekalt asjaolu, et vanurite osatähtsus Eesti kogurahvastikus tõusis üsna kiiresti kuni 1941 aasta loenduseni: 60 aastaste ja vanemate inimeste osakaal kasvas 8 protsenilt 1881 aastal ligikaudu 16 protsendini 1941 aastal, ehk teisisõnu kahekordistus 60 aasta jooksul. Järgnevad 50 aastat on lisanud vaid ühe osakaaluprotsendi, kusjuures loendusvahemikke 1941-1959 ja 1970-1979 iseloomustab hoopis vanurite osatähtsuse vähenemine kogurahvastikus. Immigratsioonilise rahvastikuosa vanusjaotuse suurest ebaproportsionaalsusest tingituna on vanurite suhtarvu stabiilsus viimaste aastakümnete jooksul näilik, ja allpool esitatavale materjalile vastavalt on senine suhtarvu stabiilsus pöördumas 1990ndatel aastatel kiireks tõusuks.

Rahvastiku vananemise üldtrendist Eestis saame enam-vähem samasuguse pildi protsessi mediaankeskmise vanusega mõõtes. Kiire kasvu järel 1941 loendusaastani pole hilisema poolsajandi jooksul tervikuna rahvastiku mediaankeskmise vanus enam tõusnudki. Nimetatud ajavahemiku vältel aset leidnud mediaanvanuse võnkumised aga on vanurite osatähtsuse näitarvuga võrreldes mõnevõrra suuremad, eriti langus ajaperioodil 1941-1959. Viidatud ajavahemiku vältel toimunud rahvastiku keskmise vanuse vähenemise järel ligikaudu kahe aasta võrra on hilisemat kolme aastakümnet iseloomustanud näitaja aeglane tõus.

Kahe rahvastiku vananemise üldnäitaja pea kokkulangeva trendi juures ei tohi siiski unustada kummagi arvnäitaja mõõtskaalade erisust. Näitajate kasvuindeksite võrdlemine (joonis 2.3.) toob esile vanurite osatähtsuse suurema dünaamilisuse rahvastiku mediaanvanusega võrreldes. Käsitletud ajavahemiku jooksul on vanurite osakaal kasvanud kahekordseks, samal ajal kui rahvastiku keskmine mediaanvanus on tõusnud "vaid" poolteist korda. Ometi on kummagi näitarvu kasvuindeksite erinevale määrale vaatamata trendi üldkuju ikkagi märkimisväärselt ühesugune.

2.1.3. Laslett'i rahvastiku vananemise üldnäitajad

Peter Laslett rakendas oma eelpoolviidatud töös kahte spetsiifilist rahvastiku vananemise üldnäitajat, toomaks paremini välja vananemisprotsessi kui teatavat demograafilise üleminekuga kaasnevat hüppelist muutust rahvastiku vanusjaotuses. Need kaks näitajat on vanurite osatähtsus täisealises elanikkonnas (60 aastaste ja eakamate suhtarv rahvastikus, kellel on täitunud 25 eluaastat) ning vanurieani elulejate osatähtsus täiseani elanud tingkohordis (70 aasta vanuseni elulejate osakaal 25 eluaastani elanute tingpõlvkonnas). Mõlemad näitajad Eesti rahvastiku vananemisprotsessi kirjeldavana on esitatud ühel graafikul koos (joonis 2.4.), rakendades muidugi jälle erinevaid mõõteskaalasid kummagi arvnäitaja tarvis.

Käsitletav ajavahemik kujutab endast just seda perioodi, kui Eestis leidis aset kiire rahvastiku vananemine. Kummagi näitaja traditsioonilisele taastetüübile iseloomulik stabiilsusperiood, mida Laslett efektselt on demonstreerinud Inglismaa rahvastikuarengu varal, on Eestis 1880ndateks aastateks juba läbi saanud ning rahvastiku vananemisprotsessid alanud. Laslett määratleb kolmanda elufaasi rahvastikuosa väljakujunemise arvuliseks kriteeriumiteks taset 0.25 vanurite osatähtsuse järgi ning taset 0.50 vanurieani elulejate järgi. Kolmanda earihma stabiilset väljakujunemist võiks ühtlasi lugeda vananemisprotsessi põhimõtteliseks lõppemisajaks, kuivõrd just see fenomen käsikäes vastavate ühiskondlike rollijaotuste teisenemisega moodustab tähtsaima eripära rahvastiku uues vanusjaotuses.

Mõlemad arvukriteeriumid kogurahvastiku kohta on Eesti demograafilises arengus praktiliselt täidetud juba sõjaeelsel perioodil. Siiski tuleb tähele panna vanurite osatähtsuse stabiliseerumist ja püsimist kuni käesoleva ajani just selle nn kvalifikatsioonitaseme vahetus läheduses. Tavapärast vanurite osatähtsuse edasist kasvu epidemioloogilise ülemineku neljandas faasis pole seni Eesti rahvastikuarengus veel toimunud. Ometi võib kokkuvõttes ka nende näitajate järgi lugeda peamised muutused Eesti rahvastiku vanusjaotuses põhimõtteliselt toimunuks juba enne Teist maailmasõda. Õeldu ei vähenda kuidagi hilisemate vananemisprotsesside tähtsust, kuid protsessi pöördumatu iseloom ühiskonnaarengus oli ennast selgelt ilmutanud juba tolleks ajaks.

2.1.4. Vanurite aastakeskmise juurdekasv ja kasvutempo

Mõneti teistsuguse rõhuasetuse Eesti rahvastiku vananemisarengust avab vanurite aastakeskmise kasvutempo ja selle võrdlus kogurahvastiku vastava näitavuga (joonis 2.5.). Käsitletava ajavahemiku jooksul on vanurite kasvutempos mitu tähelepanuväärivat hälvet. Madalaimale tasemele on langenud aastakeskmise vanurite kasvutempo loendusvahemikul 1934-1941. Tegelikult põhjustas selle hälbe Eesti elanikkonna ligikaudu 10 protsendiline kadu esimese Nõukogude okupatsioonperioodi jooksul (juuni 1940-september 1941). Rahvaarvu küllaltki suurele vähenemisele vaatamata vanurite kasv Eestis ometi jätkus, kuigi eeldatava normaalse arengukäigu suhtes hoopis aeglasemalt. Too periood tähistas ka kogurahvastiku ja vanurite kasvutempo suurimat erisust kogu sajandi jooksul, kuid välisteguritest põhjustatuna pole sellel asjaolul vananemisprotsessi põhjuslike seoste vaatenurgast erilist tähendust.

Sõjajärgsel perioodil on sisseränne Eestisse olnud niivõrd intensiivne, et kogurahvastiku kasvutempo on tõusnud koguni kõrgemaks vanurite kasvutempost, olgugi et varasem vanurite kasvutempo langustrend on pöördunud kasvuks. Teisiti öelduna tähendab see kogurahvastiku noorenemist sellel perioodil. Joonis toob esile teisegi, mõnevõrra isegi intensiivsema Eesti kogurahvastiku noorenemisperioodi, milleks on olnud ajavahemik 1970 ja 1979 aasta loenduste vahel. Sellele omakorda on eelnenud kõrgeim vanurite arvu kasvutempo, nimelt perioodil 1959-1970. Viimati nimetatud ajavahemikul jõudsid vanuriikka arvukaimad Eesti põlisrahva sünnikohordid sajandivahetuse ümbrusest.

Hilisemad põliselanike põlvkonnad olid sündimuse omaaegse kiire vähenemise tõttu juba hoopis väikesearvulisemad ning jäid pealegi teistest enam Teise maailmasõja

rataste vahele. Et sisserännanud rahvastikuosa oli endiselt veel küllaltki noor ega mõjutanud esialgu pea üldse vanurite arvu muutumist, küll aga põhjustas suhteliselt kõrge rahvaarvu kasvu, oli tulemuseks juba mainitud uus rahvastiku noorenemisperiood Eesti demograafilises arengus. 1980ndatel aastatel ületas vanurite kasvutempo uuesti kogurahvastiku vastava näitaja, käesolev kümnend aga on kummagi näitaja trendid viinud üksteisest hoopis lahku. Küllaltki intensiivse kogurahvastiku loomuliku vähenemise taustal tõuseb vanurite arvu kasvutempo nüüd jõudsalt nii põliselanike kui ka välispäritolu rahvastikuosa poolt põhjustatuna. Esmakordselt on kummagi rahvastikuosa mõju vananemiosprotsessile põhimõtteliselt ühesuunaline.

Sedavõrd hüplik vanurite arvu kasvutempo dünaamika leiab oma väljenduse ka vanurite absoluutarvu muutuses. Joonis 2.6. esitab vanurite aastakeskmise juurdekasvu loendusvahemike lõikes. Eelpool käsitletule toetudes pole enam ootamatuseks väikseima vanurite arvu lisandumine vahetult sõjaeelisel perioodil. Samas joonistub eriti ilmekalt välja intensiivseim vanurite arvu kasvuperiood 1959-1970, peale suurima põlisrahvastiku sündikohordi jõudmist vanurite künnisele. See ajavahemik paistab eriti välja veel seetõttu, et nii eelneval kui järgneval kümnendil on vanurite arvu aastakeskmise juurdekasv jäänud peaaegu kolm korda madalamaks. Pealegi on see juurdekasv 1950ndatel ja 1970ndatel aastatel jäänud väiksemaks isegi vastavast näitajast sajandi esimese poole aastakümnetel. Sellises mõneti ootamatus olukorras väljendub Eesti varajase sündimuslanguse ning sõja ja sellele järgnenud sotsiaalsete ümberkorralduste käigus asetleidnud suure rahvastikukao koosmõju.

1980ndaid aastaid iseloomustas vanurite juurdekasvu hoogustumine, mis tõusvas joones käesoleval kümnendil jätkudes, on muutumas üheks tähtsamaks Eesti rahvastikuarengu põhitrendiks sajandi lõpuaastatel. Rahvastikuproгноosi kohaselt leiab Eestis aset teatud ajutine liigvananemise periood, kui suurimad sissesõitnute immigratsioonipõlvkonnad jõuavad vanuriikka. Niiviisi langeb vanurite arvu suhteliselt kõrge juurdekasvu periood kokku juba alanud intensiivse rahvastiku negatiivse iibeperioodiga, mida arvatavasti võib samuti lugeda teatud määral Eesti omapäraks.

2.2. Vanurite vananemine

Rahvastiku vananemine ei puuduta ainuüksi mitte proportsioone vanurite ning nooremate earihmade vahel, vaid hõlmab märgatavaid muutusi ka vanurite endi hulgas. Nimelt toimub selle rahvastikuosa seesmiselt omakorda vananemine: eriti eakate vanusrühmade suhteline kasv ning vanurite üldine keskmise vanuse tõus. Demograafilises kirjanduses on eriti eakate kohta kasutusele võetud omaette termin, vanavanurid. Tavapäraselt loetakse nende hulka kuuluvaks 75 aastasi ja vanemad inimesi, kuid vanuspiiri on eri autorite poolt ka vanemasse ikka tõmmatud. Teine enam kasutatav vanavanurite eapiir on 85 eluaastat [vt nt Serow et al 1987; 1990].

Sisulisest vaatenurgast eristub vanavanurite rühm kogu vanuriteas rahvastikus eelkõige selle poolest, et vanavanurid ei saa kõrge ead tõttu mitte enam päris täielikult oma toimetustega hakkama. See ei tähenda hoopiski mitte invaliidsust või muud sellelaadilist füüsilise võime otsest või järsku vähenemist, pigem iseloomustab vanavanurit teatava sõltuvuse (sealhulgas psühholoogilist laadi sõltuvuse) kujunemine

teistest (lähedastest) inimestest. Vanavanur vajab juba abi osa (kodu)tööde tegemisel, millega ta varem üksi raskusteta hakkama sai, vajab selgitust ja tuge mõne keerukama ning spetsiifilist suhtlemist eeldava ühiskondliku toimingu sooritamisel jne. Samuti on vanavanurile omane järk-järguline tagasitõmbumine aktiivsest ühiskonna- ja seltsielust. Midagi samalaadset, teistest inimestest suurema sõltuvuse tähenduses (kuigi sõltuvuse väljendusvormid on hoopis teised), on iga indiviid varem kogenud lapseas. On tähelepanuvääriv, et vanavanuri ja vastava ea määratlemisel on teatav kokkupuutepunkt Peter Laslett'i käsitlusega kolmanda elufaasi rahvastikust. Üleminek sellest kolmandast vanusest neljandasse omab küllalt palju sarnasust nende omadustega, mida tavapärastelt vanavanuritele omistatakse.

Rahvastiku vananemisega kaasnevate sotsiaalsete probleemide teravusaste üldreeglina kasvab koos vanavanurite osakaalu tõusuga kogu vanurieas rahvastiku hulgas, kuivõrd just vanavanurid on nende arvukate innovaatiliste sotsiaalprobleemide kandjad, mida varem pole ühiskond kas üldse tunnetanud või mis on lahenduse leidnud eksklusiivselt leibkonna raamest väljumata. Ka nimetatud vaatenurgast ei ole vanavanurite käsitlemine mitte lihtsalt mingi tinglikult piiritletud, eriti vanade earühma omaette väljatoomine, vaid rahvastiku vananemise ühe tähtsa osaprotsessi vaatlemine. Nimetatud asjaolust johtuvalt on vanavananemine leidnud ka küllaltki põhjalikku käsitlemist [Grigsby 1991; Rosenwaik, Dolinsky 1987; Serow et al 1990; Suzman et al 1987]. Ühtlasi võib vanavananemine kui mõneti omaette toimiv protsess mitte alati kulgeda päris sünkroonselt rahvastiku üldise vananemisega, omandades selleläbi veelgi suurema tähenduse iseseisvaks käsitluseks [Myers, Boyle, Kinsella 1987].

VANURIEAS RAHVASTIKU ARV RAHVALOENDUSAASTAD 1881-1989							
Aasta	Vanurite kogu arv 60+	Vanusrühmad					
		60-64	65-69	70-74	75-79	80-84	85+
1881	71,002	30,072	18,362	11,830	6,103	3,226	1,409
1897	93,443	34,868	24,904	17,865	10,064	4,100	1,642
1922	130,540	47,557	34,780	24,341	13,251	7,333	3,278
1934	152,458	49,554	40,082	32,317	18,267	8,786	3,452
1941	156,037	48,084	42,402	*65,551			
1959	179,996	55,357	46,714	36,290	23,652	12,653	5,330
1970	226,062	68,222	59,471	43,440	29,110	16,939	8,880
1979	238,405	55,235	63,752	51,549	36,968	19,457	11,444
1989	263,399	84,504	58,355	41,155	40,627	24,449	14,309

* Vanusrühm 70+

Eesti vanavanurite osakaalu kasvutrendi kogu vanurieas rahvastikus (75 aastaste ja vanemaalaste osakaal 60 aastaste ja vanemate inimeste hulgas) esitab joonis 2.7. Käsitlusala sajandi vältel on vanavanurite osatähtsus pidevalt kasvanud, tõustes 15 protsendilt 30 protsendini käesolevaks ajaks. Eelpool vaadeldud vanurite absoluut- kui ka suhtarvu küllaltki hüpleva trendi taustal tundub vanavanurite kasvutrend olema

hoopis stabiilsem. Ometi torkab silma selle kasvu teatav kiirenemine viimase kahe aastakümne jooksul. Nii paistab Eesti rahvastikuareng kinnitama vananemisprotsessi üldomadust, et vanurite vananemine kiireneb siis, kui vanurite osakaal kogu rahvastikus hakkab stabiliseeruma. Selline olukord on iseenesest muidugi ootuspärane, sest vanurite osakaalu tõus leiab eelkõige aset suuremaarvuliste kohortide jõudmisel vanuriikka, mis muudel võrdsetel tingimustel hoiab vanavanurite osakaalu kasvu tagasi. Ometi on tähelepanuväärne see asjaolu, et vanavanurite osakaalu kasv kiireneb isegi pika aja vältel suhteliselt stabiilsena püsinud suremuse tingimustes, nagu eelpool on tõdetud Eesti rahvastikuarengu kohta ajavahemikul 1970-1989. Kaheldamatult oleks vanavanurite osakaal tõusnud veelgi jõudsamini, kui Eestis oleks käivitunud epidemioloogilise ülemineku neljandale etapile iseloomulik eluea pikenemine just eakate rahvastikurühmade hulgas.

Määrates vanavanurite eakriteeriumiks 75 aasta asemel 85 eluaastat, tuleb järgmisel joonisel esitatud andmete alusel tunnistada veelgi kiiremat vanavanurite kasvu. Kuni loendusaastani 1959 on kahe erineva eakriteeriumi järgi defineeritud vanavanurite osakaalu tõus periooditi küll teineteisest teatud määral lahknenu, kuid kokkuvõttes on 80 aastase ajavahemiku jooksul tervikuna kumulatiivne kasv olnud peaaegu identne: 50 protsenti kummagi näitaja järgi. Viimase kolmekümne aasta jooksul on tõus mõlema näitaja osas kiirenenud, kuid üldtrend sellele vaatamata küllaltki oluliselt lahknenu. Just need 30 aastat on põhjustanud olukorra, mille tulemusena 75 aastaste ja vanemate inimeste suhtarv vanurieas rahvastikus on tõusnud käsitletava sajandi jooksul kaks korda, 85 aastaste ja vanemate inimeste vastav näitaja aga peaaegu kolm korda. Veelkord väärib rõhutamist, et selline arengutrend on toimunud stagneerunud suremusarengu tingimustes.

Teistmoodi saab vanurite nõ sisemist vananemist mõõta võrreldes omavahel erinevate ajamomentide vanuskõveraid. Joonis 2.9. toob viimasel kolmel rahvaloendusel fikseeritud vanuskõverad 1959 loendusaasta vastavate andmete suhtes. Graafikult ilmneb küllaltki selgelt üldtendents: mida eakama vanusrühmaga on tegemist, seda suurem on olnud selle suhteline arvu tõus. Samuti on jälgitavad teatud lained, millest kõige olulisem on Esimese maailmasõja aegse sünnikohordi (vanusrühm 70-74 loendusaastal 1989) suhteline väiksus, mis juba käesoleval kümnendil, aga jätkuvana ka järgmise sajandi alguses kahandab vanavanurite osakaalu muidu üldiselt kiirenevat tõusu.

2.3. Rahvastiku vananemise sooerisused

Demograafilise ülemineku käigus muutuvad koos eluea pikenemisega teatavasti ka rahvastiku sooproportsioonid. Enim mõjutab suremusareng soolist vahekorda vanurite hulgas, sest naiste suremus võrreldes meestega kahaneb vanemate eariühmade suunas liikudes hoopis jõulisemalt, tõstes niimoodi järjekindlalt õrnema soo osakaalu. Nimetatud põhjusel on vanuriikka jõudvate, ning veelgi enam selles eas olevate põlvkondade soovahekorrad pidevas teisenemises. Suremusarengu kõrval on põlvkondade soolisele vahekorrale jätnud tuntava jälje käesoleva sajandi rahvastikukriisid, põhjustatuna kahe maailmasõja ning konkreetselt Eesti puhul veel ka Vene okupatsioonirezhiimi poolt. Teisenev arvuline vahekord meeste ja naiste osas

leiab otseväljundi rahvastiku vananemisprotsessi teatavas soolises kahestumises. Teiseks oluliseks teguriks rahvastiku vananemise soorisuste arengus on rändeprotsesside ebaühtlus soo lõikes. Sageli võib rahvuslikku tasandit tervikuna mõjutava välisrände kõrval olla ka riigisisel migratsioonil oluline osa rahvastiku vananemise soorisuste kujundamisel, eriti muidugi regionaalses lõikes. Tuleb tõdeda, et kumbki viidatud soorisusi põhjustavatest teguritest on mõjutanud rahvastiku vananemist Eestis tavapärasest tugevamalt.

VANURITE OSAKAAL RAHVASTIKUS NING RAHVASTIKU MEDIAANKESKMINE VANUS SOO LÕIKES RAHVALOENDUSAASTAD 1881-1989				
Loendus- aasta	Mehed		Naised	
	Vanurite osakaal	Mediaan- vanus	Vanurite osakaal	Mediaan- vanus
1881	7.41	22.78	8.66	24.22
1897	8.96	24.08	10.49	25.79
1922	10.44	27.04	12.99	30.02
1934	11.50	29.29	15.34	33.24
1941	13.62	32.57	17.14	35.61
1959	11.05	28.21	18.18	35.10
1970	12.00	30.30	20.71	37.28
1979	11.49	30.29	20.40	37.76
1989	11.96	31.33	21.09	36.85

Joonised 2.10. ja 2.11. esitavad rahvastiku vananemise kahe üldnäitaja, vanurite osatähtsuse ja rahvastiku mediaankeskmise vanuse soorisused. Esimese näitaja puhul on meeste ja naiste näitavude vahe väljendatud osatähtsuse protsendipunktides ning mediaanvanuse puhul aastates. Soorisuste dünaamikas torkavad silma kaks asjaolu. Esiteks, soorisuste trend kummagi

näitavuu osas matkib küllalt suure kokkulangevusega samade üldnäitajate abil mõõdetud rahvastiku vananemisprotsessi arengut (joonis 2.2.). Teisisõnu, soorisuste väljakujunemine on toimunud enam-vähem paralleelselt vananemise progressiga. Nimetatud asjaolu rõhutab meeste ja naiste vaheliste erisuste paratamatut kasvu rahvastiku vananemisprotsessi käigus, olles üheks sotsiaalsete vananemisprobleemide iseseisvaks allikaks.

Teine silmatorkav asjaolu seisneb soorisuste hüppelises kasvus, mis on toimunud kahe vahetult sõjajärgse aastakümne vältel. Tollast intensiivset kasvu rõhutab nii soorisuste teatud vähenemine sõjaajal kümnendil kui ka nende stabiliseerumine käsitletava perioodi viimaste aastakümnete jooksul. Tuleb tõdeda kõikide eelpool esitatud soorisuste suurenemist soodustavate tegurite kokkulangevat ning seetõttu üksteist võimendavat mõju just vahetult sõjajärgsetel aastakümnetel, mis ongi viinud sellisele hüppelisele meeste ja naiste vaheliste erisuste suurenemisele. Euroopa kontekstis tuleb ehk Eesti puhul eriti välja tuua tavapärasest märgatavalt suurem sõja ja repressioonide, aga samuti stagneeruva suremusarengu mõju.

Ootuspäraselt on soorisused eriti jõudsalt kasvanud vanavanurite seas. Joonisel 2.12. on esitatud naisvanavanurite osakaalu muutused sama soo vanurite hulgas meeste samalaadse näitavuu suhtes. Vanavanureid on määratletud nii vanuskriteeriumi 75 eluaastat kui ka 85 eluaastat kaudu. Nende andmete põhjal võib tõdeda, et rahvastiku

vananemisprotsessi alguses on nii mees- kui naissoost vanavanurite osakaal (kriteeriumi 75 eluaastat korral) olnud peaaegu võrdne vastavat sugu vanurite hulgas. Koos vananemisprotsessi arenguga on kasvanud ka naisvanavanurite osakaal meeste sama näitaja suhtes ning stabiliseerunud ca 40 protsendilise tasemeerisuse juures. Rakendades 85 eluaasta kriteeriumi vanavanurite määratlemisel, on naiste ülekaal meestega võrreldes olnud kogu käsitletava perioodi jooksul hoopis suurem, soorisuste kasv intensiivsem ning kasvu stabiliseerumine käesolevaks ajaks veel kätte jõudmata.

Dünaamika käsitlemise kõrval täiendab rahvastiku vananemise soorisuste väljatoomist mõneti ka vanurieas meeste ja naiste arvude omavahelise proportsiooni vaatlemine vanusrühmiti. Tinglikult võiks seda nimetada soorisuse vanuskõveraks. Niiugune võrdlus viimase rahvaloenduse andmete alusel on esitatud joonisel 2.13. Naiste ülekaal vanurite hulgas kasvab iga vanusrühmaga: ca 60 protsendilt 60-64 aastaste seas kuni ca 80 protsendini 85 aastaste ja vanemate inimeste hulgas.

Arvatavasti võib rahvastiku vananemise soorisusi Eestis lugeda liigsuurteks. Kindlasti aga kaasneb suuremate erisustega, kui rahvastiku vananemisprotsessi poolt paratamatult on põhjustatud, uute sotsiaalprobleemide ületeravnemine. Üks peamisi vanurieas meeste ja naiste liigsuurest disproportsioonist tingitud lisaprobleeme on märgatava arvu abielude varajane purunemine ühe abikaasa, eelkõige siis mehe surma tõttu. Keskmise abielukestuse lühenemine meeste enneaegse surma läbi ning vähene kordusabielude sõlmimisvõimalus vanurieas toob tagajärjena kaasa ülisuure üksikute eakate naiste arvu ühiskonnas. Selle näitarvu poolest on Eesti kahjuks maailma juhtivamaid riike. Muudel võrdsetel tingimustel väheneb niiuguses olukorras vanurite keskmine enesega hakkamasaamistase. Teistmoodi öelduna tähendab see rahvastiku kolmanda elufaasi üleliia kiiret ülekasvamist neljandasse faasi. Omaette teemana leiavad liigsuurest soorisusest tingitud moonutused vanurite perekonna- ja leibkonnastruktuuris eraldi analüüsimist.

2.4. Rahvastiku vananemise tulevikujooned

Rahvastiku vananemisprotsessi suure inertsuse tõttu saab rahvastikuprognoside abil tema tulevikuaengut küllaltki kõrge täpsusastmega jälgida. Ilmselt on just nimetatud asjaolu üheks peamiseks põhjuseks, miks rahvastiku vananemise tulevikuaengu käsitlemine on tavapäraseks koostisosaks riigiülevaadetes ja teistes üldisemat laadi sellealastes uurimustes. Alljärgnevalt on esitatud Eesti rahvastiku vananemise üldtrendid ning protsessi vanus- ja soorisuste muutused lähima poolteise põlvkonna jooksul aastani 2030. Selleks on rakendatud kahte rahvastikuprognosi. Esimene neist on ÜRO poolt kolmes tavavariandis koostatud tulevikukäsitluse 1994 aasta versioon, millest siinkohal on kasutatud keskmist varianti [United Nations 1994]. Teine rahvastikuprognos on teostatud Eesti Kõrgkoolidevahelises Demouuringute Keskuses, millest on kasutatud kahte, nn optimistlikku ja muutumatut variante. Muutumatu variant eeldab demograafiliste protsesside vanusintensiivsuste stabiilsust (demograafiline seisund aastal 1993-1994), optimistlik sündimuse langustrendi asendumist tõusutrendiga ning suremuse teatavat alanemist. Kolme variandi kooskasutamine rahvastiku vananemise põhitrendide väljatoomisel küll komplitseerib teataval määral ülevaate andmist, kuid tagab suurema usaldatavuse. Viimane on tähtis

eriti seetõttu, et Eesti riigi iseseisvumist ning majandus- ja sotsiaalreforme on saatnud kaunis suured muutused enamikus rahvastikuprotsessides ning võimalikud tulevikustsenaariumid erinevad üksteisest tavapärasemast rohkem.

VANURITE OSAKAAL RAHVASTIKUS NING RAHVASTIKU MEDIAANKESKMINE VANUS RAHVASTIKUPROGNOOS 1989-2030						
Aasta	Optimistlik variant		Muutumatu variant		ÜRO keskmine variant	
	Vanurite osakaal	Mediaanvanus	Vanurite osakaal	Mediaanvanus	Vanurite osakaal	Mediaanvanus
1989	16.82	34.08	16.82	34.08	16.82	34.08
1995	18.34	35.43	18.34	35.43	18.17	35.68
2000	20.16	37.01	20.15	37.14	19.26	37.07
2005	21.49	38.18	21.35	38.53	19.46	37.98
2010	22.24	39.05	21.90	39.51	20.05	38.58
2015	23.61	40.01	23.18	40.68	21.36	39.16
2020	25.05	40.86	24.70	41.85	22.96	40.07
2025	26.28	41.80	26.17	43.16	24.12	41.28
2030	26.76	42.82	27.01	44.60	24.72	42.34

Kahel esimesel rahvastiku prognoositulemusi esitaval joonisel 2.14. ja 2.15. on kujutatud rahvastiku vananemise kahe põhinäitaja eeldatav dünaamika. Kõigi kolme prognoosivariandi suhteliselt väikeste hälvete kõrval teineteise suhtes ilmneb seda selgemini ühtne põhitrend: vanurite osatähtsus tõuseb käesolevalt tasemelt, ca 18 protsenti kogu rahvastikus, tasemeni 25-27 protsenti aastaks 2030 ning rahvastiku keskmine mediaanvanus küünib käsitletava perioodi lõpuks vanuseni 43-44 eluaastat. Nagu järgmises alalõigus selgub, on suurem jagu neist muutustest põhjustatud välispäritolu elanikkonna poolt, kes seni oma rahvastikutaaste seisukohalt kunstlikult noore vanusstruktuuri kaudu hoidis rahvastiku vananemise normaalset kulgu nõ kammitsais. Alahinnata pole põhjust ka 1990ndatel aastatel alanud Eesti põlisrahvastiku uut vananemislainet. Joonistel esitatud andmete kohaselt on vananemise kahe põhinäitaja üldtrend üsna lineaarne, jättes avamata mitmed tegelikult oodatavad võnked ning vananemisprotsessi sisemise heterogeensuse.

Vanurite arvu kasvutempo vaatlemine toob esile ühe neist äsja viidatud lainevormidest Eesti rahvastiku tulevases vananemiseprotsessis (joonis 2.16.). Just eelolev aastakümme, eriti 1990ndate aastate teine pool kujuneb kõige intensiivsemaks vanurite arvu suurenemisperioodiks, mil aastakeskmine vanurite kasvutempo ulatub 1960ndate aastate tasemeni. Üks kolmest, ÜRO prognoosivariant ei näe niivõrd kõrget kasvu ette, kuid selle põhjuseks on prognoosi lähtestruktuuri teatav ebatäpsus ning Eesti meesrahvastiku tegeliku elutabeli küllaltki suur hälve prognoosil rakendatud tüüptabeliga võrreldes.

Kui esimesel sõjajärgsel kümnendil Eestisse saabunud suurim sisserännanute põlvkond on järgmise sajandi alguseks ületanud vanuriea piiri, hakkab vanurite aastakeskmine kasvutempo Eestis märgatavalt alanema. Ehkki sajandi teisel aastakümnel vanurite kasvutempo trend muudab uuesti oma suuna tõusule, pole selle näitarvu käesolevale

kümnendile iseloomulikku taset ometi enam oodata. Ligikaudu aastast 2020 alates algab vanurrahvastiku kasvutempo pikaldane aeglustumine ning käsitletava perioodi lõpuks vanurite suhtarv stabiliseerub. Olgu täheldatud, et vanurite arvu hüplev, kohati vägagi intensiivne kasv prognoositava ajavahemiku vältel toimub kogurahvastiku negatiivse üldiibe tingimustes, mis prognoosi kohaselt iseloomustab kogu eelolevat perioodi.

Joonis 2.17. esitab vanurrahvastiku arvu dünaamika absoluutjuurdekasvu kaudu. Sellest vaatenurgast on kõige intensiivsema rahvastiku vananemise perioodil oodata ligikaudu 6000 vanuri lisandumist aastas. Niisugune aastakeskmise juurdekasv ületab näitaja senise maksimumi 1960ndatest aastatest ca 1500 vanuri võrra. Absoluutarvud toovad kasvutempodest paremini välja tõsisasja, et tegelikult on eeldatav vanurite juurdekasv kogu prognoositava perioodi jooksul keskel läbi suurem kui seni Eestis kogetud, välja arvatud vaid 1960ndad aastad. Seejuures väärrib veelkord rõhutamist asjaolu, et tulevikus leiab vanurite juurdekasv aset üldise rahvaarvu vähenemise tingimustes.

Muidu ühesuunalise üldtrendi taustal tasub tähele panna ka mõneti tahaplaanile jäävaid iseärasusi. Üks sellistest on vanavanurite dünaamikaga seotud arenguline (joonis 2.18). Esimesel pilgul võib senise pideva kasvu taustal tunduda vanavanurite osatähtsuse eeldatav langus 1990ndatel aastatel koguni ootamatusena. Kui aga meenutada väga suure põlvkonna lisandumist vanuriikka just sama kümnendi jooksul, mis toob paratamatult kaasa ajutise vanurirühma seasmiste proportsioonide muutuse nooremapoole osa kasuks, siis joonisel ilmekalt avaldub vanavanurite suhtarvu langustrend on muidugi loogiline. Samavõrra loogiline on seda kiirem osakaalu hilisem tõus, kui seesama viidatud arvukam põlvkond on jõudnud ise juba vanavanuri eani.

Eelpool leidis rõhutamist rahvastiku vananemise soorisuste liigkõrge tase. Joonis 2.19. lubab nende erisuste teatud vähenemist prognoositava ajavahemiku jooksul. Vanurite osakaalu poolest jääb küll naiste tuntav ülekaal püsima, kuid vahe edasise kasvu asemel on oodata selle vähenemist 9.5 protsendipunktilt 8.5-9 protsendipunktini. Seevastu naiste ja meeste mediaanekeskiste vanuste vahe näitab mõneti teistsugust trendi. Ligikaudu aastani 2005 on oodata koguni vahe suurenemist, alates sellest küllaltki järsuks kujunevast veelahkimest on aga tegemist soorisuste pideva vähenemisega tasemeni alla viie eluaasta käsitletava prognoosiperioodi lõpuks.

2.5. Rahvastiku vananemise päritoluerisused

Välispäritolu rahvastikurühm moodustab Eesti koguelanikkonnas märkimisväärselt suure, peaaegu kahele viiendikule ligineva osa. Oma suure arvukuse tõttu mõjutab see rahvastikurühm kõiki demograafilisi protsesse Eestis, eelkõige muidugi neid, kus välispäritolu ja põlisrahvastiku käitumises on vähem kokkulangevaid jooni. Paraku sisaldub välispäritolu rahvastiku eristamiseks tarvilik otsene informatsioon sünnimaa kohta vaid viimase, 1989 aasta rahvaloenduse andmepangas. Varasemad sovjetiaegsed loendused, aga samuti sõjajärgne rahvastiku sündmusstatistika pole inimese päritolu registreerinud. Otsese päritolutunnuse puudumisel on seda rahvastikurühma võimalik põliselanikkonnast siiski eristada küllalt suure täpsusastmega rakendades rahvustunnust, nagu käesoleva ülevaate eelmises peatükis on selgitatud. Rahvustunnuse

-trend vanurite osatähtsuse ja rahvastiku mediaankeskmise vanusega mõõdetuna, on kummagi rahvastikurühma puhul äärmiselt erinev. Kõige pealt nõuab tähelepanu ebanormaalselt suur näitajate erisus käsitletava perioodi algul 1959. Vanurite osatähtsus eestlastel (18 protsenti) ületab mitte-eestlaste taseme (8.5 protsenti) enam kui kaks korda. Mediaanvanuse osas küünib erinevus kaheksa eluaastani nende kahe rühma vahel. Seejuures on näiteks vanurite osatähtsus mitte-eestlastel enam-vähem võrreldav selle põlisrahvastikule iseloomuliku tasemega, mis valitses Eestis ligikaudu kaheksakümmend aastat varem, 1880ndatel aastatel (vrd joonis 2.2.).

Käsitletava ajavahemiku vältel on perioodi algpunktis täheldatud erisused küllaltki olulisel määral vähenenud. 1989 aasta loenduse ajal erines vanurite osatähtsus eestlastel ja mitte-eestlastel "vaid" 5-6 protsendipunkti võrra, veelgi enam olid tasandunud erisused rahvastiku mediaankeskmises vanuses. Erisuste vähenemine on peaaesjalikult toimunud välispäritolu elanikkonna kiire vananemise läbi, õigemine küll nende rahvastikutaaste vaatenurgast täiesti moonutatud vanusjaotuse samm-sammulise normaliseerumise tõttu. Veel kümme aastat plahvatuslikust sisserände algusest hiljem (1959) oli mitte-eestlaste vanusstruktuur ülinoor, kuid allus paratamatule teisenemisele vastavalt valitsevale demograafilisele režiimile. Kahe rahvastikurühma trendierisusi rõhutab täiendavalt asjaolu, et eestlaste osas tuleb käsitletava ajavahemiku raames konstanteerida hoopis vananemise põhinäitajate kõrgtasemele järgnenud langust. Vanurite osatähtsus on teataval määral alanenud eestlastel juba kahe aastakümne vältel, mediaankeskmise vanuse vähenemine on toimunud viimase kümnendi jooksul. Kummagi näitarvu langustrendid pole küll eriti suured, kuid peamiste rahvastiku vananemisindikaatorite kasvu puudumine viimase 20 aasta jooksul on iseenesest küllaltki tähelepanuväärne asjaolu, rääkimata nende näitavude täiesti vastupidisest trendist mitte-eestlastel.

Esitatud andmetele toetudes pole ilmselt liialdus kõnelda vananemisprotsessi seisukohalt Eesti rahvastiku kahestumisest. Põlisrahvastik on veidi noorenenud suurimate sünnipõlvkondade vanuriikka jõudmise järel 1960ndatel aastatel, noorenemist on iseseisvate teguritena toetanud nii suremuse stagnatsioon kui sündimuse tuntav kasv 1960ndate aastate lõpul. Eestlased on seega teataval määral noorenenud nõ "ülevaaltpoolt" kui ka "altpoolt". Välispäritolu rahvastikuosa, nende teist põlvkonda kaasa arvestades, on aga kogu käsitletava ajavahemiku jooksul kiiresti

vananenud. Eesti kogurahvastiku üldtrendi kujunemisel on kahe demograafilise rühma vahel olevate suurte erisuste tõttu olnud muidugi küllalt tähtis, millise osa kumbki rahvastikurühm igal konkreetsel ajamomendil on Eesti kogurahvastikust moodustanud.

VANURITE OSAKAAL RAHVASTIKUS NING RAHVASTIKU MEDIAANKESKMINE VANUS RAHVUSRÜHMADE LÖIKES RAHVALOENDUSAASTAD 1959-1989				
Loendus- aasta	Eestlased		Mitte-eestlased	
	Vanurite osakaal	Mediaan- vanus	Vanurite osakaal	Mediaan- vanus
1959	17.98	34.78	6.72	27.08
1970	20.80	36.09	8.11	30.36
1979	20.05	36.30	9.36	30.38
1979	19.12	35.12	13.15	32.95

Eestlaste ja mitte-eestlaste suured erinevused rahvastiku vananemise üldnäitajate osas kasvatavad huvi ja vajadust rakendada täiendavalt ka teisi näitarve vananemisprotsessi rahvuserisuste mitmekülsemaks väljatoomiseks. Igatahes on mõistlik korrata Laslett'i poolt kasutuselevõetud ja Eesti kogurahvastiku kohta eelnevalt juba esitatud näitajaid (vt joonis 2.4.) ka käsitletavas kontekstis. Eraldi eestlaste ja mitte-eestlaste kohta on Laslett'i vananemisnäitajad toodud joonisel 2.21.

Vanurite osatähtsus täisealises rahvastikus toob esile vananemisprotsessi rahvuserisuse ulatuse kui ka -trendi üsna sarnaselt eelpool kirjeldatud üldnäitajatega võrreldes. Täiendavalt võib tõdeda, et mitte-eestlastel pole käesolevaks ajaks selle näitaja väärtus veel küündinud 25 protsendi piirini, mis oli mäletatavasti Laslett'i poolt defineeritud kui kriteerium rahvastiku vananemisprotsessi jõudmisest arenenud faasi. Eestlaste vastav näitav on aga kogu ajavahemiku vältel olnud kõrgemal sellest kriteeriumtasemest. Niisiis on eestlaste ja mitte-eestlaste näol tegemist kahe erineva rahvastikurühmaga mitte ainult vananemisprotsessi kvantitatiivse külje poolt vaadatuna. Ka sisulises mõttes, nimelt kolmanda elufaasi rahvastikuosa väljakujunemise seisukohalt, on need rühmad põhimõtteliselt olnud erinevad.

Laslett'i teine rahvastiku vananemise indikaator, vanurelulejate osakaal täisealiste elulejate hulgas, toob esile hoopis lähedasema olukorra kahe rahvusrühma vahel kui eelnev näitaja. Samuti on selle indikaatori ajatrend kummalgi rühmal põhimõtteliselt sarnane. Siin avaldub tõsiasi, et ka välispäritolu rahvastik sarnaselt eestlastele on käsitletavaks ajaks juba läbinud demograafilise ülemineku, samuti iseloomustab suremuse stagnatsioon mõlemad rahvastikurühmi. Eriti väärib märkimist vanurelulejate osatähtsuse ühesugune langustrend 1970ndate aastate vältel, ka viimase kümnendi jooksul toimunud olukorra teatav paranemine on mõlemal rahvastikurühmal küllaltki sarnane. Muidugi toob sama indikaator ühtlasi esile ka erinevused eestlaste ja mitte-eestlaste vahel. Käesoleval ajal näitarvu ca 3 protsendipunktini ulatuv vahe on välja kujunenud 1960-1970ndate aastate jooksul ning pole ilmutanud vähenemistendentsi tänaseni.

Järgmine joonis 2.22. esitab rahvastiku vananemisprotsessi vanurite aastakeskmise juurdekasvu absoluutnäitaja kaudu. Sellelt graafikult tuleb eestlaste ja mitte-eestlaste arengu kahestumine, koguni teatav vastandumine eriti selgelt esile. Tegemist oleks nagu peegelpildiga: 1960ndatel aastatel oli iseloomulik ligikaudu 3000 eestlase iga-aastane vanuri-iive, sama suur on olnud ka mitte-eestlaste aastakeskmise juurdekasv, kuid käsitletava ajavahemiku lõpul, so siis 1980ndatel aastatel. Samuti on iseloomulik, et ühe rühma maksimaalse aastakeskmise vanurite juurdekasvu perioodil on iseloomustanud teist rühma just sama näitaja minimaaltase. Joonis on ka heaks näiteks sellest, kuivõrd suur on välispäritolu rahvastiku mõju Eesti demograafilisele arengule tervikuna: on ju graafikul toodud absoluut-, mitte suhtarvud, ometi on mõlemad rühmad igati võrreldavad.

Kirjeldatud eestlaste ja mitte-eestlaste arengulainete kompenseerimine teineteise suhtes on olnud üheks peamiseks teguriks, millest tingituna kogurahvastiku vananemisprotsess Eestis on olnud tähelepanuväärivalt stabiilne enamiku teiste maade arengutrendidega võrreldes. Samavõrra pakub eelnev joonis teatud ettekujutuse sellest, milline olukord valitseb Eesti rahvastiku vananemisprotsessis käesoleval ajal ning lähitulevikus, kui

kummagi demograafilise rühma arengulained enam ei kompenseeri, vaid võimendavad üksteiset.

Teades eelnevast käsitlusest soorisuse tavapärasest suuremat tähtsust Eesti rahvastiku vananemisprotsessis, on mõistlik selgitada välispäritolu rahvastikurühma võimalikku rolli selle erisuse väljakujunemises. Sellel eesmärgil on joonisel 2.23. esitatud vanurite aastakeskmised kasvutempod mõlema soo lõikes eraldi. Eestlasi on iseloomustanud vanurite kasvutempo kiire vähenemine kuni 1970ndate aastate lõpuni ning järgnev suhteline stabiilsus. Seejuures on meeste ja naiste kasvutempod olnud teineteise suhtes ehk isegi üllaltaval määral sarnased. Viimane asjaolu väärrib rõhutamist eelkõige teades, kuivõrd suured on olnud suremuse soorisused.

Mitte-eestlastel on vanurite aastakeskmise kasvutempo kogu käsitletava ajavahemiku jooksul olnud muidugi väga kõrge, kuivõrd nõ algne vanurite arv selles rühmas on olnud erakordselt madal. Kui meeste puhul on tegemist olnud enam-vähem ühtlaselt kõrge kasvutempoga, siis naiste vastava näitaja dünaamika on silmatorkavalt erinev. 1960ndate aastate jooksul asetleidnud naiste kasvutempo aeglustumine mitte-eestlastel on tekitanud oma rühma meestega võrreldes ca pooleteise protsendipunkti suuruse vahe, milline on säilinud ka viimase kümnendi vältel. Seega võib tõdeda mitte-eestlaste spetsiifilisest arengust tulenevat, rahvastiku vananemise üldisi soorisusi teataval määral vähendavat mõju. Muidugi ei tohi seejuures unustada, et just sama rahvastikurühma soovanuselises lõikes ebaproportsionaalne sisseränne just põhjustaski algselt vananemise soorisuste kasvu. Vanurite aastakeskmise kasvutempo soorisuste väljatoomise kõrval rõhutab graafik ka eestlaste ja mitte-eestlaste vahelist rühmaerinevust.

Soorisuste väljatoomist eestlaste ja mitte-eestlaste vahel täiendab vananemise kahe põhinäitaja, vanurite osakaalu ning rahvastiku mediaanekskmise vanuse võrdlus meeste ja naiste osas eraldi (joonis 2.24.). Üldine erinevus vanurite osatähtsuses eestlaste ja mitte-eestlaste vahel on küll oluliselt vähenenud käsitletava perioodi vältel, kuid soorisused on seejuures jäänud küllaltki stabiilseks. Enam-vähem sama saab väita rahvastiku mediaanekskmise vanuse kohta. Selle näitajaga mõõtes on eestlastest ja mitte-eestlastest meeste omavaheline erinevus juba üsna väikeseks kahanenud, jäädes naiste puhul veel märgatavalt kõrgemaks. Arusaadavalt on niisugusele kiiremale ühtlustumisele meesrahvastiku osas kaasa aidanud naistega võrreldes märgatavalt madalam keskmine eluiga, ning vastavalt siis ka põlvkondade kiirem vaheldumine selle sugupoole puhul.

Teatavas mõttes omandab Eesti rahvastiku vananemisprotsessi rahvuserisuste dünaamika hoopis teistsuguse kuju, kui vaadelda vanavanuritega seotud arengutrende (joonis 2.25.). Võrreldes 1959 aastaga on käesolevaks ajaks vanavanurite osatähtsus tõusnud eestlastel kummagi näitajaga mõõtes (75 aastaste ja vanemate inimeste osatähtsus vanurite seas ning sama osakaal rühma 85+ puhul) tunduvalt kõrgema tasemeni kui mitte-eestlastel. Perioodi algustaseme suhtes on tõus olnud vastavalt 20 ja 40 protsendipunkti eestlastel suurem. Ometi pole kaugeltki mitte kogu ajavahemiku jooksul näitajate kasvudünaamika olnud ühtlane ning tegelikult on eestlaste ja mitte-eestlaste vaheline erinevus välja kujunenud ainuüksi viimase kümnendi jooksul. Eelneva kahe kümnendi vältel on pigem mitte-eestlaste vanavanurite osakaalu kasvutempo olnud hoogsam.

Muuhulgas tõendab joonis ilmekalt lihtsat tõsiasja, et vanavanurite osakaalu kasv on vanurite kavule järgnev etapp vananemisprotsessis. Vanavanurite osakaalu tõus hoogustub just siis, kui vanurite üldine osakaal kogu rahvastikus hakkab juba stabiliseeruma. Samavõrra on õige vastupidine seos: kui eelnevatest arvukamad põlvkonnad jõuavad vahetult vanurieani, võib vanavanurite osakaal teatud aja jooksul koguni langeda. Just nõnda ongi juhtunud mitte-eestlaste arengus 1980ndate aastate vältel. Ka eestlastele on sarnane etapp olnud iseloomulik, kuid see jäi 1950ndatesse aastatesse.

Järgmine joonis 2.26. esitab vanavanurite osakaalu võrdluse eestlaste ja mitte-eestlaste vahel igal loendusaastral eraldi. Veelgi selgemini tuleb esile erisuste kasv käesolevaks ajaks, eriti 85 aastaste ja vanemate inimeste osatähtsuse puhul. Nõnda tuleb kokkuvõttes tõdeda eestlaste ja mitte-eestlaste vananemisprotsessi ja vanavanurite dünaamika teatavat lahknemist. Rahvastiku vananemise seisukohalt on eestlased ju koguni noorenenud käsitletava ajavahemiku kahe viimase kümnendi jooksul, jäädes mitte-eestlaste vananemise kasvutrendist maha kõigi näitajate osas. Vanavanurite arengus aga, vastupidi, eestlased on edestanud mitte-eestlasi ning suhteline vahe vanavanurite osatähtsuses on kasvanud.

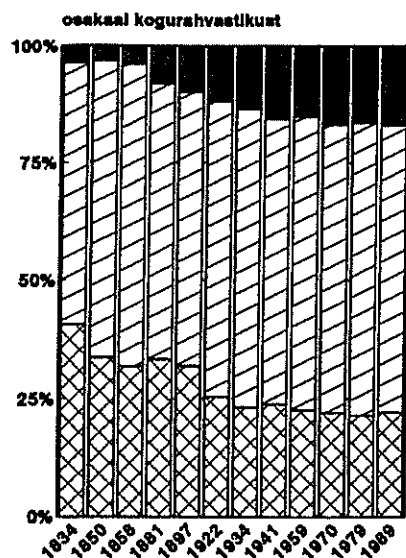
Esitatud ülevaate raames selgunud suured erinevused välispäritolu ja põlisrahvastiku vananemisprotsessi vahel tulenevad demograafilise käitumise erisuste kõrval siiski eelkõige kummagi rahvastikurühma vanuskoostise mittevastavusest üksteisele. Selles on kerge veenduda kõrvutades eestlaste ja mitte-eestlaste vanuskoostisi. Alljärgnevalt on toodud vanuspüramiidide võrdlus kõigi nelja rahvaloendusaastra kohta. Varajase demograafilise ülemineku ning suremuse ja sündimuse Euroopa kontekstis erandliku stabiilsuse tõttu on eestlaste vanuspuu olnud ootamatult vähemuutuv kogu sõjajärgse ajavahemiku jooksul. Isegi sõja- ja repressioonide mõju ei avaldu vanuskoostises mitte eriti silmatorkavalt, kuivõrd inimkaotused puudutasid kõiki vanusrühmi. Sõjategevuses hukkus küll mehi rohkem, kuid repressioonide käigus kannatasid ilmselt kokkuvõttes naised, lapsed ja vanurid meestega võrreldes ehk isegi enam.

Samal ajal on mitte-eestlaste vanuspüramiid olnud hoopis teistsugune, kuigi iseenesest ootuspärane iseloomustamaks sisserännanud rahvastikku. Esimese sõjajärgse rahvaloenduse ajal on mitte-eestlaste vanuskoostis olnud äärmiselt noor, nooremas täiseas vanusrühmad on ületanud oma osakaalu poolest vastavaid eestlaste vanusrühmi ligikaudu kaks korda. Aja jooksul on mitte-eestlaste vanuskoostis küllalt oluliselt muutunud, iga järgmisel loendusaastral on vanuspüramiidi kuju eelnevast normaalsem. Algsest ülinoores vanuskoostisest on 1989 aastaks säilinud peamiselt veel vanusrühma 20-39 ülesindatus, kuid seegi ebaproportsionaalsus on varasematel aegadel olnud veel palju silmatorkavam.

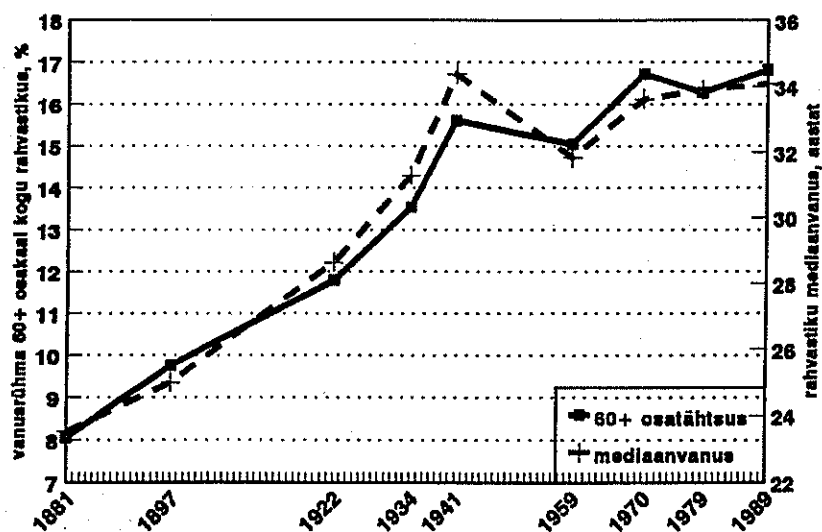
Rahvastiku vananemisprotsessi erisused välispäritolu ja põlisrahvastiku vahel on olnud äärmiselt suured, isegi vastandlikud. Nii demograafilise käitumise kui ka vanusjaotuse seisukohalt on need tegelikult kaks erinevat rühma, mille kooskäsitus kogurahvastikku tervikuna vaadeldes tikub reeglina ähmastama vananemisprotsessi mõistmist. Samas aga on kahe demograafilise rühma erisuste tundmine võtmeks Eesti kogurahvastiku vananemistrendi iseärasuste avamiseks. Ilmselt on kahe niivõrd erineva

rahvastikurühma koosarengu kaudu toimuv vananemisprotsess ka asjaolu, mis toob Eesti spetsiifiliselt esile Euroopa sellekohase arengu kontekstis.

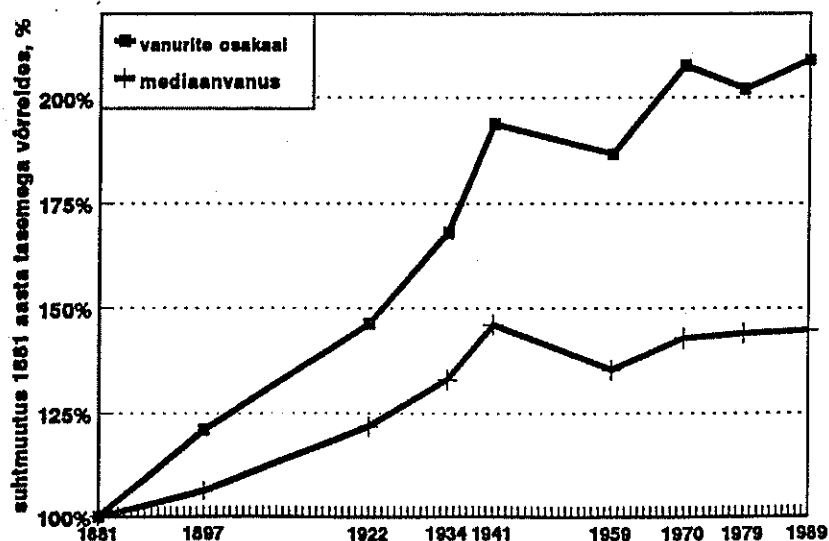
Joonis 2.1. AGREGEEERITUD VANURÜHMAD
0-14, 15-59 JA 60+

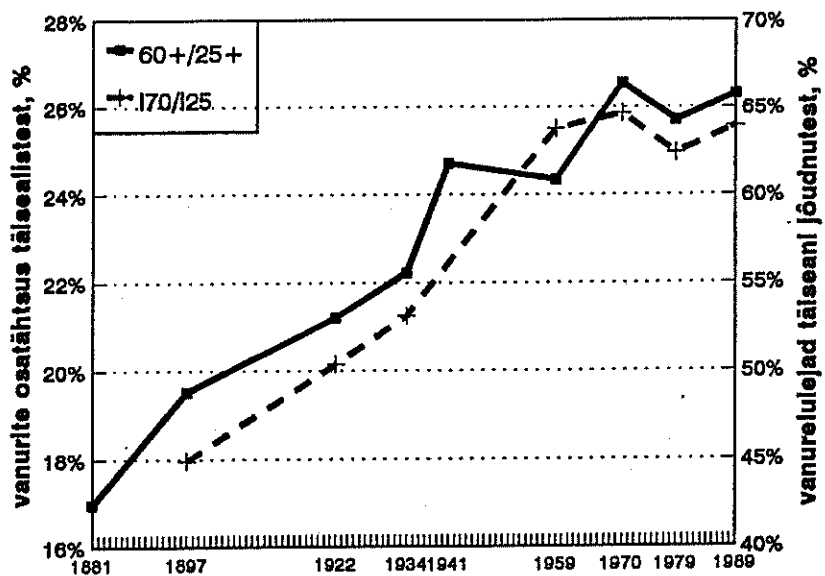
Joonis 2.2. VANURITE OSATÄHTSUS JA
RAHVASTIKU MEDIAANVANUS

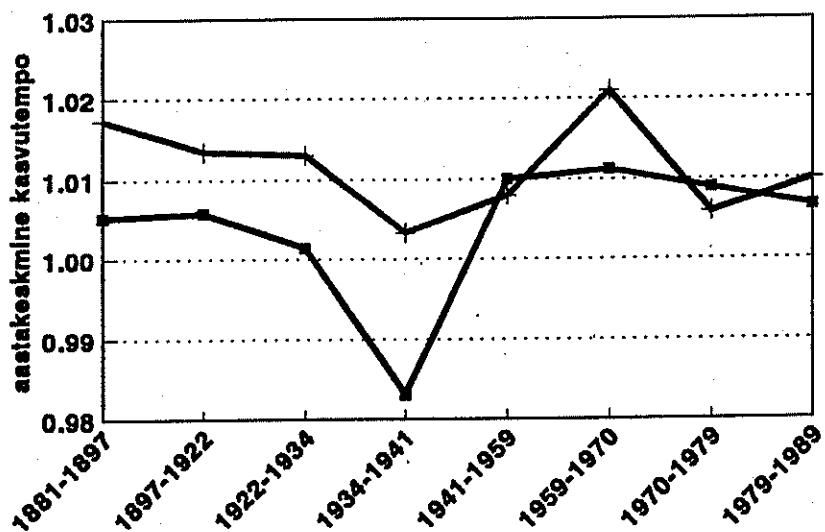
Joonis 2.3. VANURITE OSATÄHTSUS JA
RAHVASTIKU MEDIAANVANUS

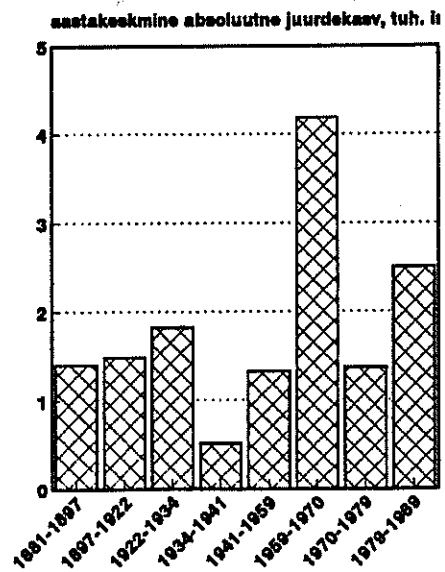
Joonis 2.4. LASLETTI' INDEKSID

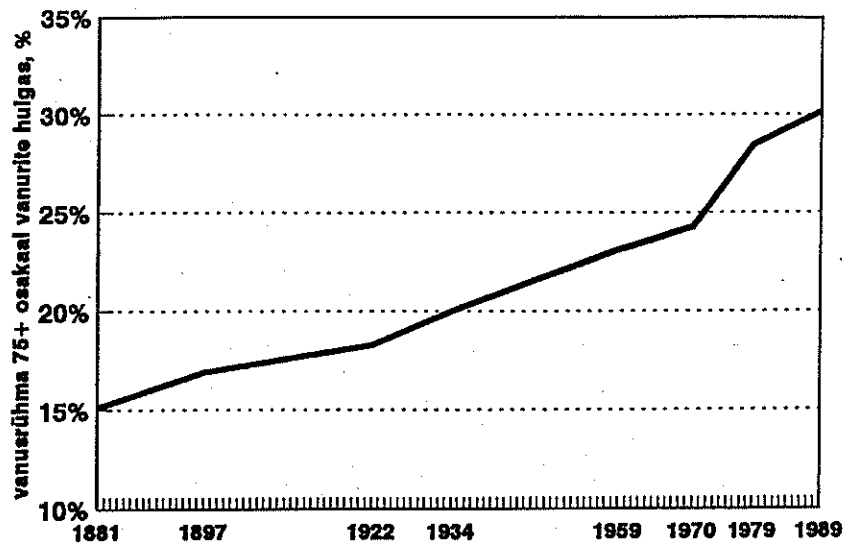
Joonis 2.5. KOGU RAHVASTIKU JA VANURITE AASTAKESKMINE KASVUTEMPO

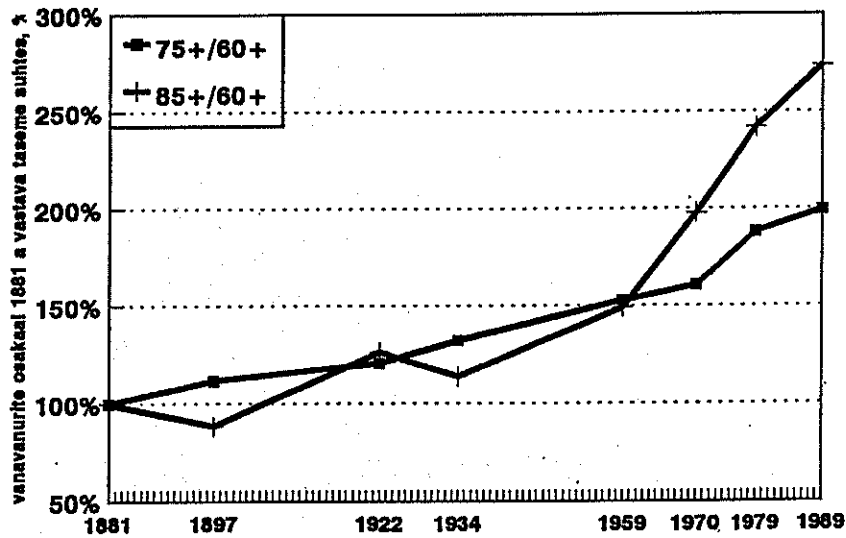
Joonis 2.6. VANURITE AASTAKESKMINE JUURDEKASV

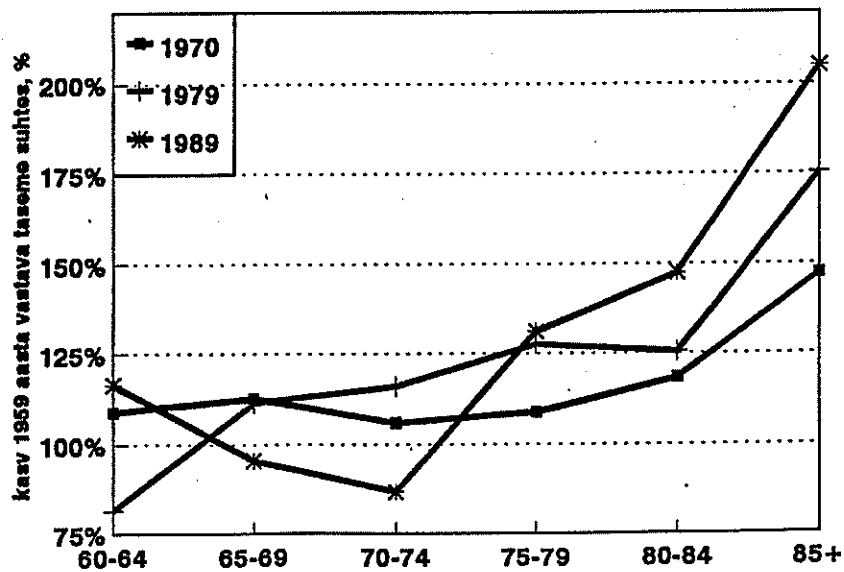
**Joonis 2.7. VANAVANURITE OSAKAAL
VANURITE HULGAS**

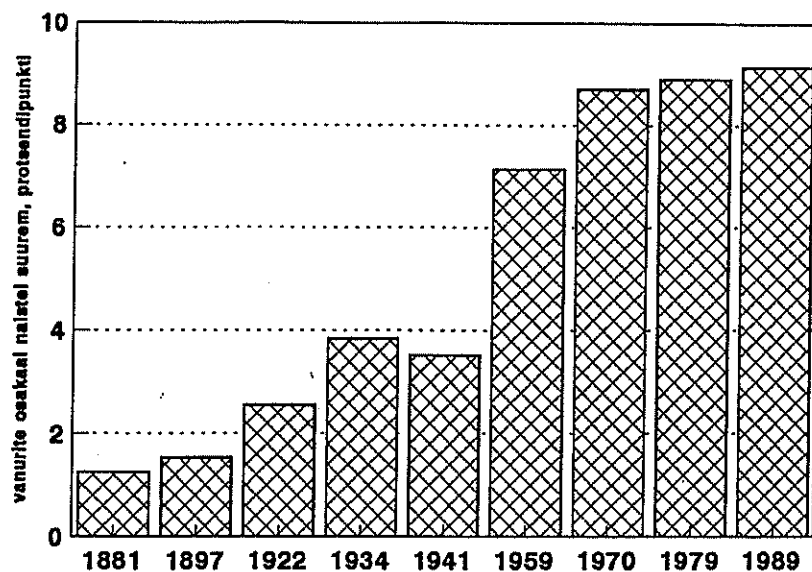
**Joonis 2.8. VANAVANURITE (75+ ja 85+)
OSAKAALUDE KASV**

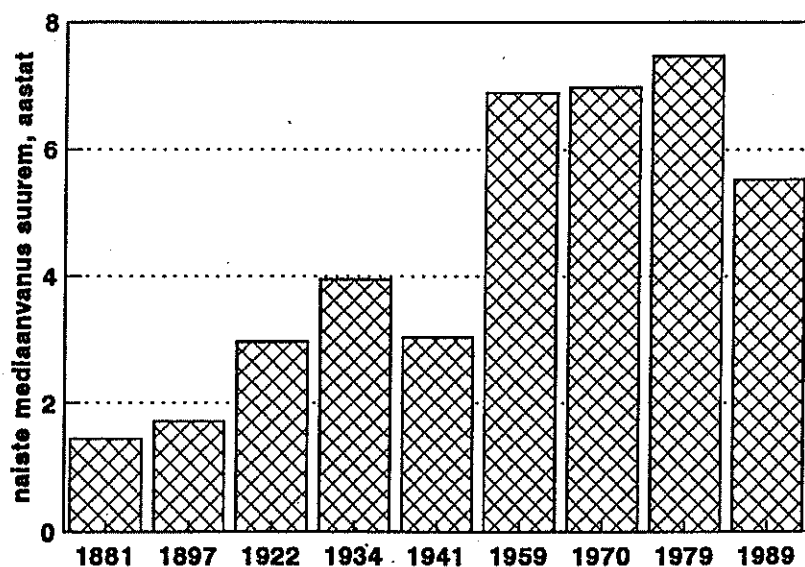
Joonis 2.9. RAHVAARVU MUUTUMINE VANUSRÜHMITI

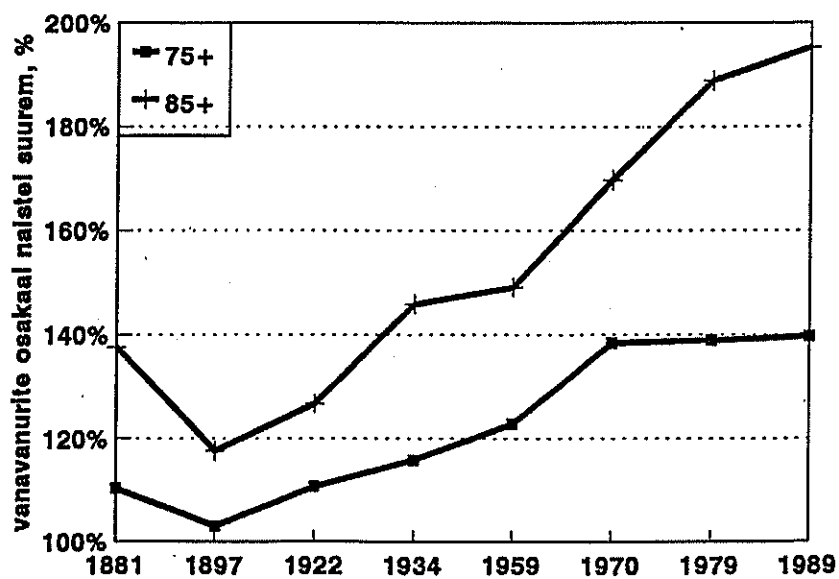
Joonis 2.10. VANURITE OSAKAALU SOOERISUS

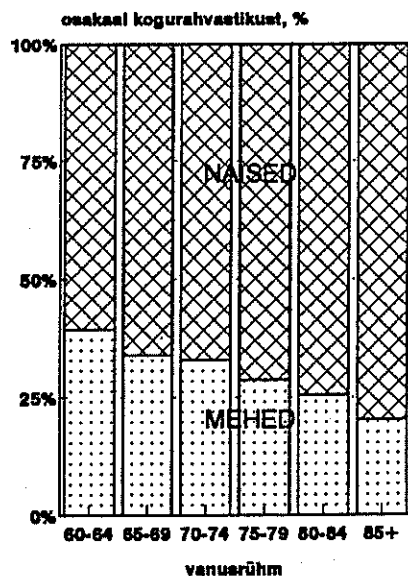
Joonis 2.11. RAHVASTIKU MEDIAANVANUSE SOOERISUS

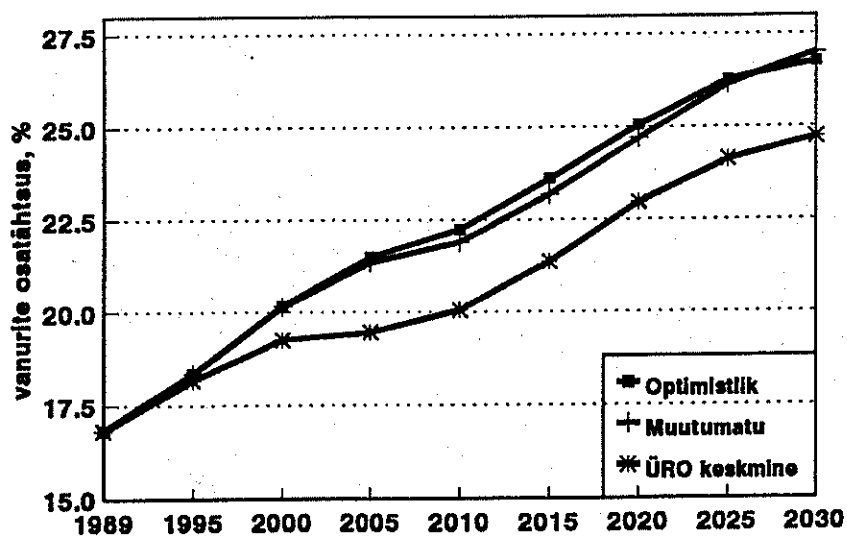
Joonis 2.12. VANAVANURITE OSAKAALU SOOERISUS

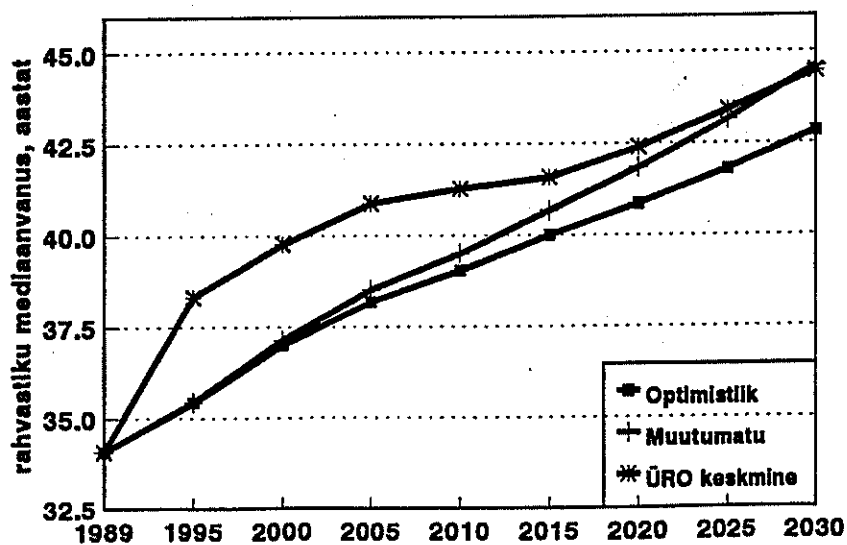
Joonis 2.13. MEESTE JA NAISTE SUHE
VANUSRÜHMITI, Eesti 1989

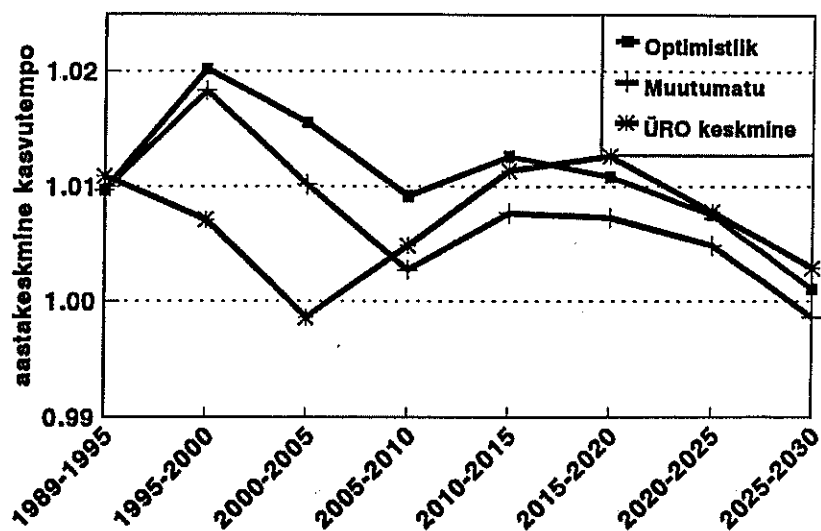
Joonis 2.14. VANURITE OSATÄHTSUS
PROGNOOS

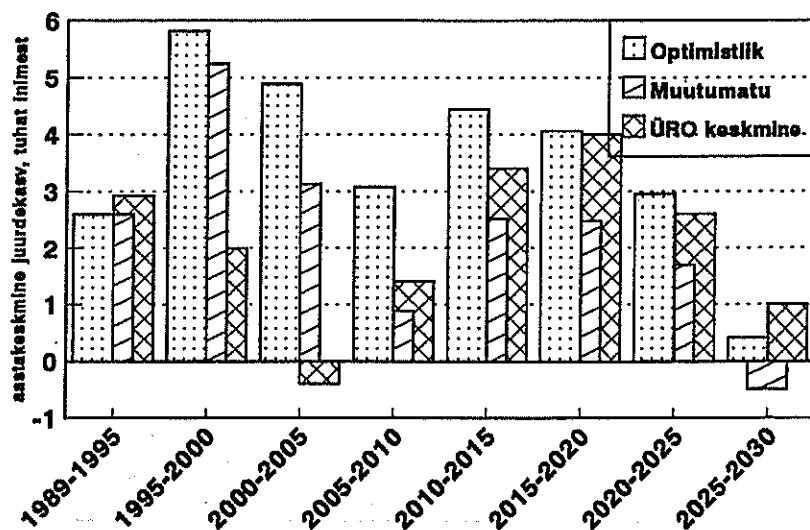
Joonis 2.15. RAHVASTIKU MEDIAANVANUS
PROGNOOS

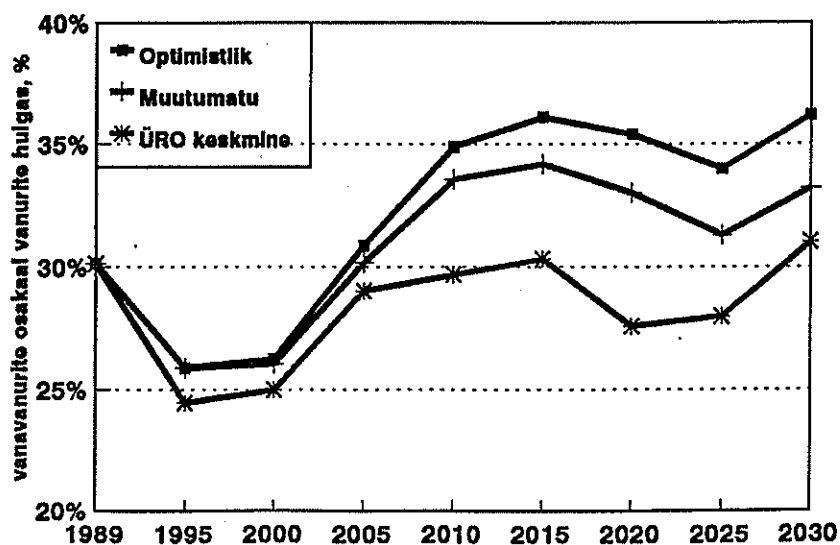
**Joonis 2.16. VANURITE AASTAKESMINE KASVUTEMPO
PROGNOOS**

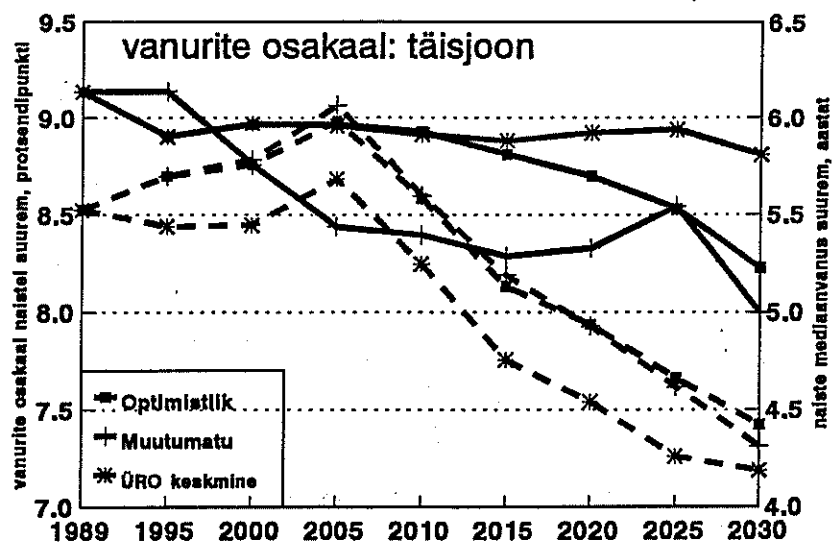
**Joonis 2.17. VANURITE AASTAKESKLINE JUURDEKASV
PROGNOOS**

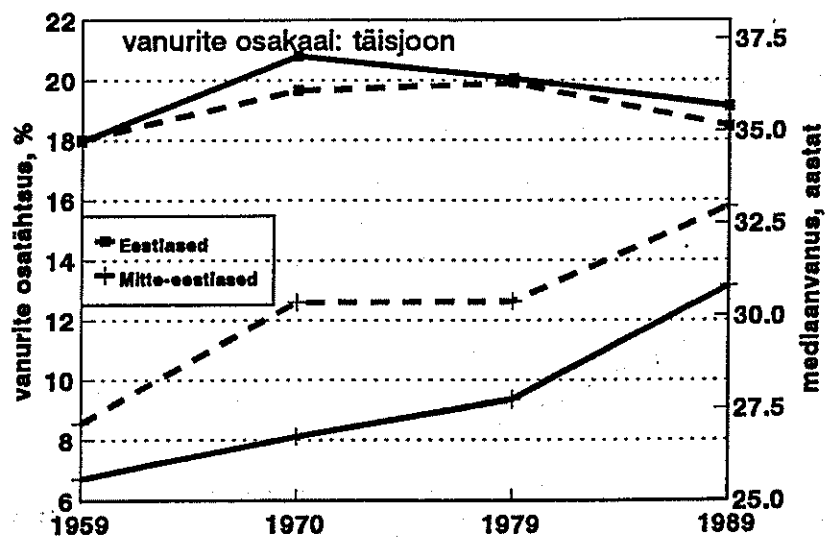
**Joonis 2.18. VANAVANURITE OSAKAAL
PROGNOOS**

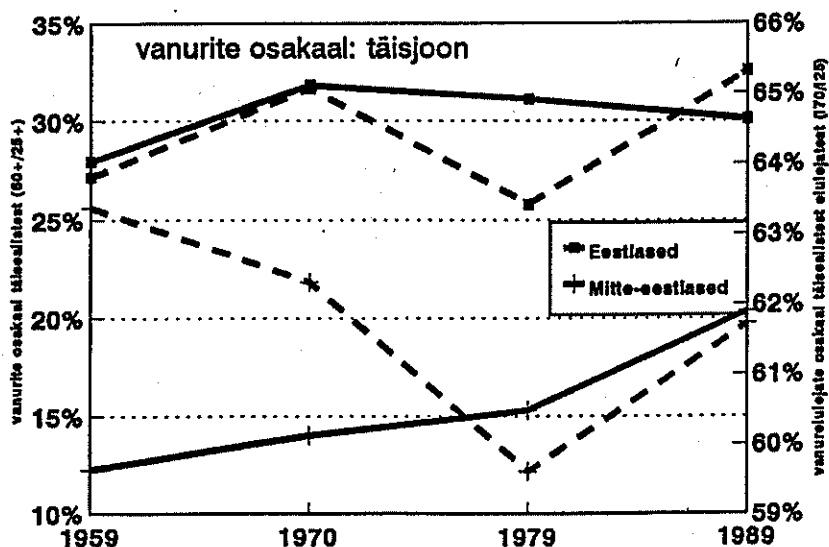
Joonis 2.19. VANURITE OSATÄHTSUSE JA MEDIAANVANUSE SOOERISUS, PROGNOOS

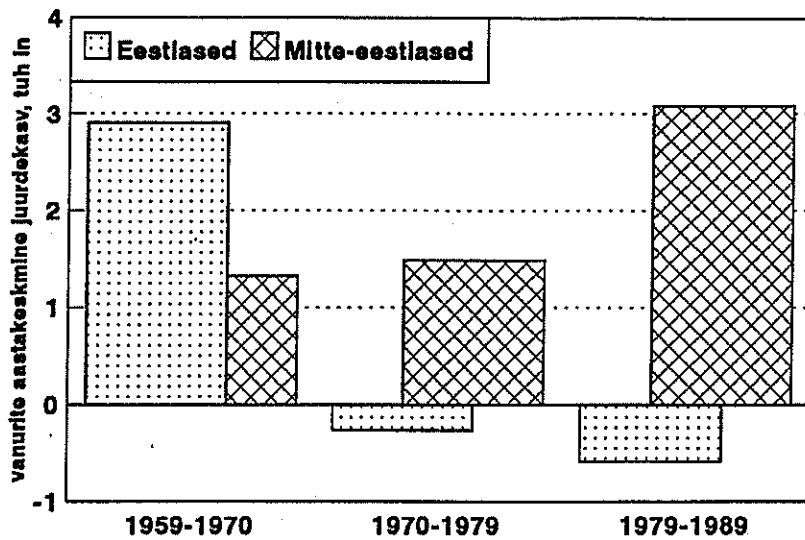
Joonis 2.20. VANURITE OSAKAAL JA MEDIAANVANUS Eestlased ja mitte-eestlased

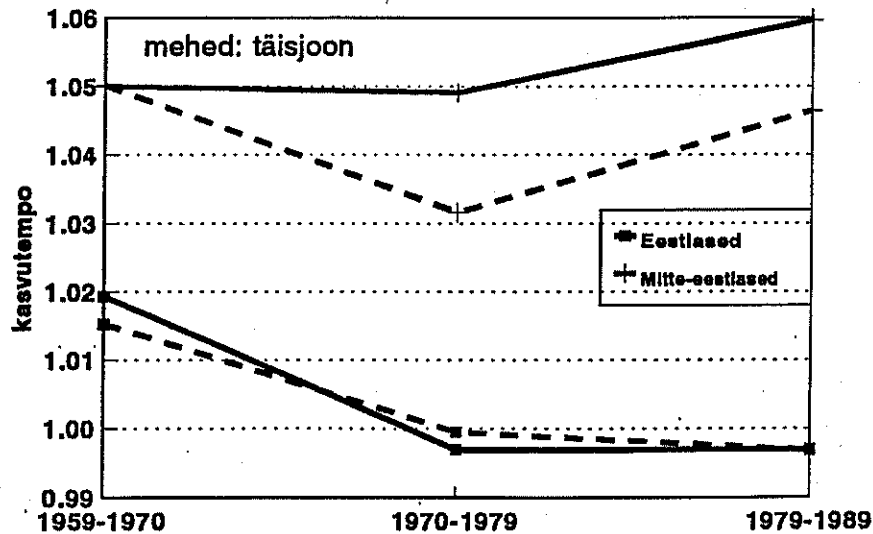
Joonis 2.21. LASLETTI INDEKSID Eestlased ja mitte-eestlased

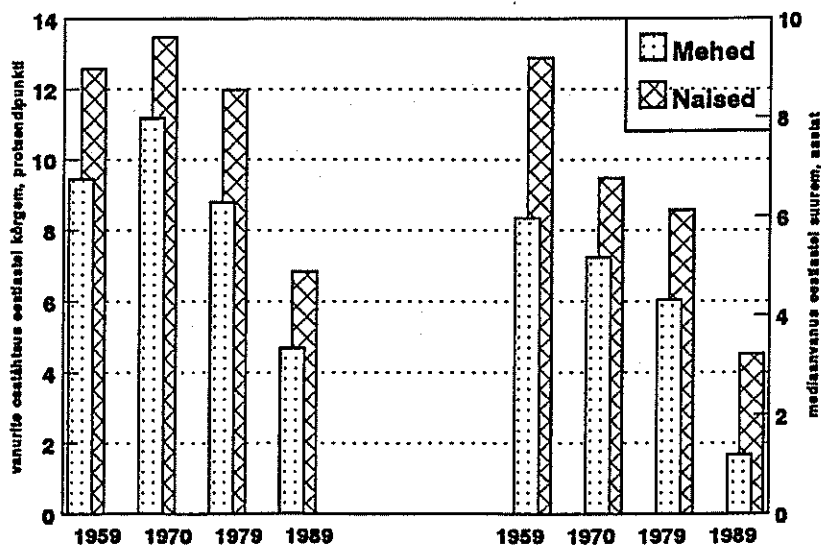
Joonis 2.22. VANURITE AASTAKESKMINE JUURDEKASV
Eestlased ja mitte-eestlased

Joonis 2.23. VANURITE AASTAKESKMINE KASVUTEMPO
Eestlased ja mitte-eestlased soo lõikes

Joonis 2.24. VANURITE OSATÄHTSUSE JA
MEDIAANVANUSE RAHVUSERISUS

osakaalu muutus 1959 a taseme suhtes, %

75+: täiesjoon

Legend:

- Eestlased
- Mitte-eestlased

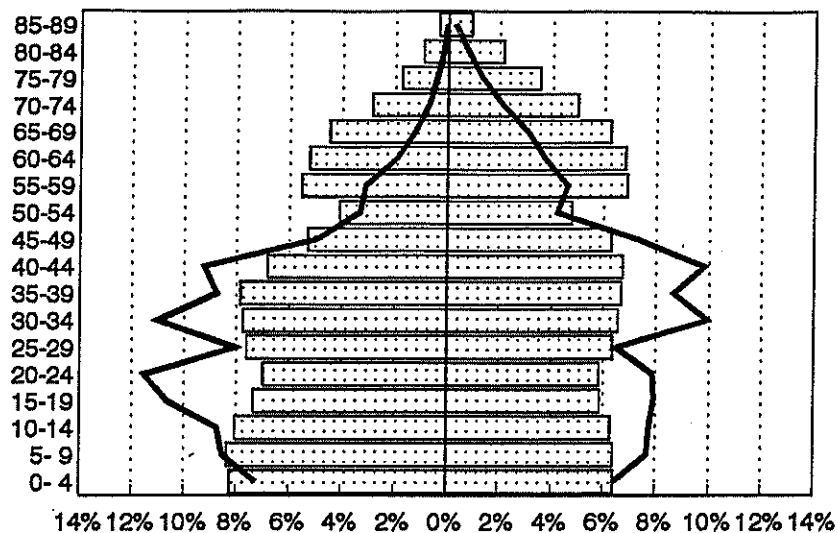
Year	Eestlased (%)	Mitte-eestlased (%)	75+: täiesjoon (%)
1959	100	100	100
1970	113	125	103
1979	125	161	125
1989	143	142	116

Bar chart showing the percentage of total catch of salmon and trout for two age groups (75+ and 85+) in 1959, 1970, 1979, and 1989. The y-axis represents the percentage of total catch, ranging from 100% to 220%. The x-axis shows the years. The 75+ group is represented by dotted bars, and the 85+ group is represented by cross-hatched bars.

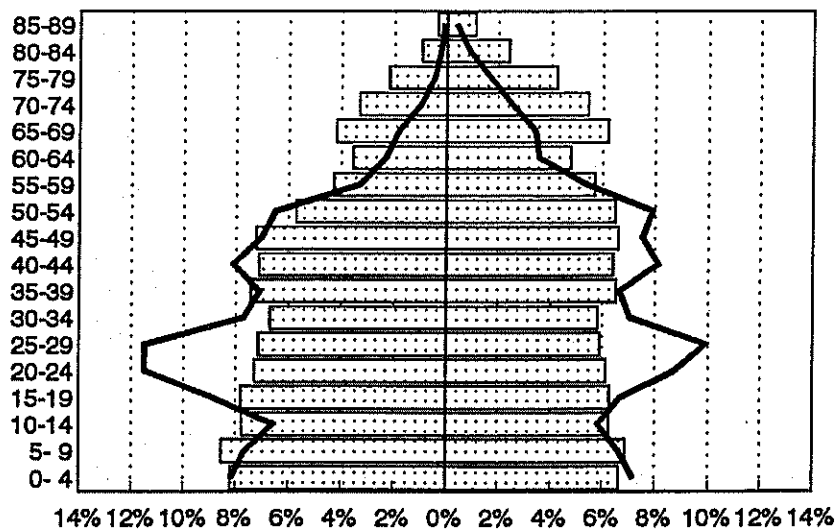
Year	75+ (%)	85+ (%)
1959	142	172
1970	126	156
1979	143	151
1989	175	218

Population pyramid for the Republic of Serbia, 1999. The pyramid shows age groups from 0-4 to 85-89. The x-axis represents percentage of the total population, ranging from 14% on the left to 14% on the right. The y-axis lists age groups. The pyramid is symmetrical, with the largest age group being 20-24 at approximately 12% on each side. A thick black line is drawn across the pyramid, showing a peak in the 20-24 age group and a dip in the 15-19 age group.

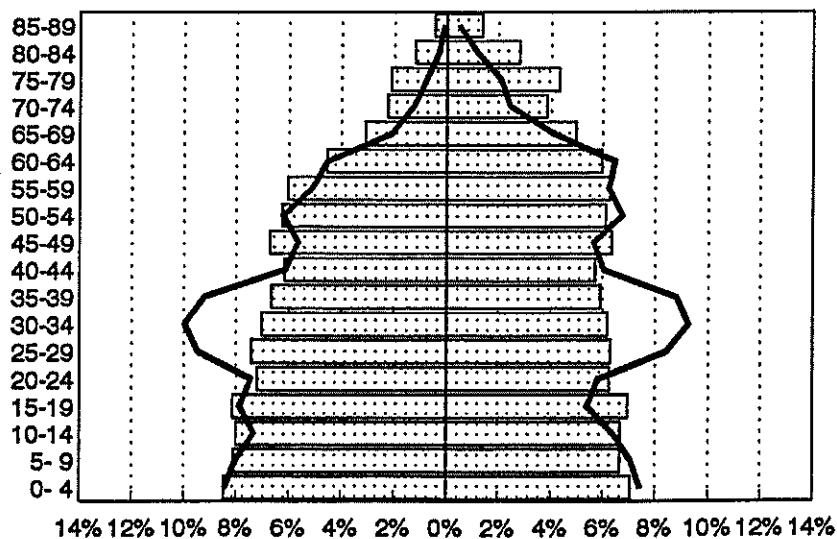
Joonis 2.28. EESTI RAHVASTIKU VANUSPUU
Eestlased ja mitte-eestlased, 1970

Joonis 2.29. EESTI RAHVASTIKU VANUSPUU
Eestlased ja mitte-eestlased, 1979

Joonis 2.30. EESTI RAHVASTIKU VANUSPUU
Eestlased ja mitte-eestlased, 1989

VIIDATUD KIRJANDUS

Binstock, Robert H. and Linda K. George. (Eds) (1990). *Handbook of Aging and the Social Sciences*. New York, Academic Press.

Bourgeois-Pichat, Jean. (1971). Stable, Semi-stable Populations and Growth Potential. *Population Studies*, vol.25, No.2.

Bourgeois-Pichat, Jean. (1979). La Transition Demographique: Vieillissement de la Population. *Population Science in the Service of Mankind*. Liege, IUSSP.

Coale, Ansley J., Roy Treadway. (1986). Summary of the Changing Distribution of Overall Fertility, Marital Fertility and the Proportion Married in the Provinces of Europe. A.J.Coale and S.C.Watkins (Eds.) *The Decline of Fertility in Western Europe*. Princeton, pp.31-181.

Calot, Gerald and Chantal Blayo. (1982). Recent course of fertility in Western Europe. *Population Studies*, vol.36, No.3, pp.349-372.

European Population Conference. (1994). *Population Bulletin of the United Nations*. No.37/38, New York, pp.47-65.

Festy, Patrick. (1984). *Fertility in Western countries from 1870 to 1970*. Bangkok, UN Population Studies Translation Series.

Fratczak, Eva. (1993). *Population Aging in Poland - Selected Aspects*. Valetta, INIA/CICRED.

Grigsby, Jill. (1991). Paths for Future Population Aging. *The Gerontologist*, vol.31, No.2, pp.195-203.

Hajnal, John. (1965). European marriage patterns in perspective. D.Glass and D.Eversley (Eds.) *Population in History*. Chicago.

Horiuchi, Shiro. (1988). *Assessing Effects of Mortality Reduction on Population Ageing. An Analysis of the Elderly Female Population in Japan*. Paper presented at the Conference on Mortality Transition in East Asia and South Asia. Beijing.

Jackson, Jacquelyn. (1980). *Minorities and Aging*. Belmont, Wadsworth.

Katus, Kalev. (1982). *Dolgosrochnye tendentsii razvitiia i upravleniia demograficheskoi sistemy*. Dissertazia. Moskva.

Katus, Kalev. (1991). Fertility Trend and Regional Differences in Estonia. RU, Series B, No.12. Tallinn, EKDK.

- Katus, Kalev. (1993). Trends in Non-marital Fertility in Baltic Region. RU, Series B, No.21. Tallinn, EKDK.
- Katus, Kalev. (1994). *Timing of Fertility Transition in Baltic Countries*. Paper presented at the International Conference "Where does Europe end?". Budapest.
- Katus, Kalev and Allan Puur. (1991). Eesti rahvastiku suremusest elutabelite analüüsi põhjal. *Akadeemia*, No.12, lk.2516-2549.
- Katus, Kalev and Luule Sakkeus. (1992). *Foreign-born population in Estonia*. RU, Series B, No.19. Tallinn, EKDK.
- Keyfitz, Nathan. (1971). On the Momentum of Population Growth. *Demography*, vol.8, pp.71-80.
- Klinger, Andras. (1988). The Future of Reproduction. *Future changes in population age structures*. IIASA Conference Papers. Laxenburg, pp.63-97.
- Kruminsh, Juris. (1990). Stanovlenie sovremennogo tipa smertnosti naselenia Latvii. *Izvestia AN Latvii*, No.8, s.75-84.
- Laslett, Peter. (1993). *The Emergence of the Third Age*. Plenary address to the IUSSP general conference. Montreal.
- Lindgren, Jarl. (1990). *Demographic and Socio-Economic Aspects of Population Ageing in Finland*. Valetta, INIA/CICRED.
- Maddox, Georg and James Wiley. (1976). Scope, Concepts and Methods in the Study of Aging. Robert Binstock, Ethel Shanas (Eds) *Handbook of Ageing and the Social Sciences*. New York, pp.3-34.
- Matras, Judah. (1990). *Dependency, Obligations, and Entitlements: A New Sociology of Aging, the Life Course and the Elderly*. New Jersey.
- Myers, George C. (1990). Demography of Aging. R. Binstock and L. George. (Eds). *Handbook of Aging and the Social Sciences*. New York, Academic Press, pp.19-44.
- Myers, George C. (1994). Population Growth and Age Structure: Implications and Policy Responses. *European Population Conference*. Proceedings, vol.1. United Nations, pp.207-270.
- Myers, George, Barbara T. Boyle and Kevin G. Kinsella. (1987). The Paradox of the Oldest Old in the United States: An International Comparison. Suzman, Richard et al. (Eds). *The Oldest Old*. New York, Oxford University Press, pp.58-84.
- Notestein, Frank. (1954). Some Demographic Aspects of Aging. *Proceedings of the American Philosophical Society*, pp.38-46.

Olshansky, Jay S. and Brian A. Ault. (1986). The Fourth Stage of the Epidemiological Transition: the Age of the Delayed Degenerative Diseases. *The Milbank Quarterly*, vol.64, No.3, pp.355-391.

Olshansky, Jay S. and Bruce A. Carnes. (1993). Demographic and Biological Perspectives on Human Longevity. *Proceedings of the Conference on Health and Mortality Trends Among Elderly Populations: Determinants and Implications*. IUSSP, pp.

Palli, Heldur. (1988). *Otepää rahvastik aastail 1716-1799*. Tallinn.

Pressat, Roland. (1961). *L'analyse Demographique*. Paris.

Rosenwaike, Ira and Arthur Dolinsky. (1987). The Changing Demographic Determinants of the Growth of the Extreme Aged. *The Gerontologist*, vol.27, No.3, pp.275-280.

Rowland, Don T. (1991). *Population Aging in Australia*. Valetta, INIA/CICRED.

Ryder, Norman. (1975). Notes on Stationary Population. *Population Index*, vol.41, No.1, pp.3-28.

Sadik, Nafis. (1992). Where is our Planet Going to? *Revival of Ageing Societies*. International Population Conference. Väestöliitto, pp.9-26.

Sakkeus, Luule. (1991). *Post-war migration trends in Estonia*. RU, Series B, No.15. Tallinn, EKDK.

Samms, Carol. (1992). Values and Attitudes. *Revival of Ageing Societies*. International Population Conference. Väestöliitto, pp.180-193.

Serow, William J., Donald Sly, Michael J. Wrigley. (1990). *Population Aging in the United States*. New York, Greenwood Press.

Serow, William J., Donald Sly, Matilda Riley, J. Griffith. (1987). The Oldest Old: A Cohort Analysis. Suzman, Richard et al. (Eds). *The Oldest Old*. New York, Oxford University Press.

Siegel, Jacob. (1980). On the Demography of Aging. *Demography*, vol.19, No.3, pp.345-364.

Siegel, Jacob. (1993). *A Generation of Change. A Profile of America's Older Population*. New York, Russell Sage Foundation.

Stolnitz, George J. (Ed) (1992). *Demographic Causes and Economic Consequences of Population Aging*. United Nations, Economic Studies, No.3, New York.

Stolnitz, George J. (Ed) (1994). *Social Aspects and Country Reviews of Population Aging*. United Nations, Economic Studies, No.6, New York.